

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ ДОНЕЦЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ПЕЛІХ ДМИТРО ВАДИМОВИЧ

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
всесвітньої історії та археології,
д.і.н., професор Р. О. Литвиненко

« _____ » _____ 2023 р.

ПОРТУГАЛЬСЬКИЙ КОЛОНІАЛІЗМ У XV – XVI СТ.

Спеціальність 032 Історія та археологія
Кваліфікаційна (магістерська робота)

Керівник:

Пшемицька Є.О., ст. викладач
кафедри всесвітньої історії та археології
к.і.н.

Оцінка: _____ / _____ / _____

Голова ЕК:

Степанчук Ю.С., д.і.н., професор

АНОТАЦІЯ

Пеліх Д. В. Португальський колоніалізм у XV-XVI ст. Спеціальність 032 «Історія та археологія», ОП «Публічна історія». ДонНУ імені Василя Стуса, Вінниця, 2024.

У магістерській роботі історію розвитку Португальського колоніалізму в зародженні колоніального устрою. Проаналізовано процес виникнення та встановлення колоніальної системи у Португалії. Проаналізовано португальські дослідження нових земель. Розкрито взаємодію португальських мореплавців з місцевими народами. Опрацьовано згадки очевидців та їхній вплив на колонізацію земель. Досліджено вплив Португальського колоніалізму на загальноєвропейську тенденцію колонізації нових територій.

Ключові слова: Колоніалізм, Португальська імперія, Васко так Гамора, Афонсу де Албукеркі, форт, плантація.

80 с., 46 найм.

Pelikh D. V. Portuguese colonialism at the 15th and 16th centuries. Specialty 032 «History and archeology». EP «Public History». Vasyl' Stus DonNU, Vinnytsia, 2024.

In the master's work, the history of the development of Portuguese colonialism in the nascent colonial system. The process of the emergence and establishment of the colonial system in Portugal is analyzed. The Portuguese explorations of new lands are analyzed. The interaction of Portuguese sailors with local peoples is revealed.

The mentions of eyewitnesses and their influence on the colonization of lands have been elaborated. The impact of Portuguese colonialism on the general European trend of colonization of new territories is studied.

Key words: Colonialism, Portuguese Empire, Vasco tak Gamora, Afonso de Albuquerque, fort, plantation.

80 p., 46 items.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ.....	7
1.1. Історіографічний огляд.....	7
1.2. Характеристика джерел.....	8
1.3. Методологія дослідження.....	8
РОЗДІЛ 2 СТВОРЕННЯ ПОРТУГАЛЬСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У XV СТ.....	10
2.1. Витоки та причини заснування Португальської імперії.....	10
2.2. Енріке мореплавець як засновник імперії.....	15
2.3. Відкриття Барталомео Діюша та Васко да Гами.....	18
РОЗДІЛ 3 РОЗКВІТ ІМПЕРІЇ У XVI СТ.....	31
3.1. Відкриття Бразилії.....	31
3.2. Головний архітектор Португальської імперії – Афонсу де Албукеркі.....	38
3.3. Встановлення відносин із Китаєм.....	47
РОЗДІЛ 4 ПРОТИСТОЯННЯ ПОРТУГАЛІЇ ТА ІСПАНІЇ. ВТРАТА ПОРТУГАЛІЄЮ ГЕГЕМОНІЇ.....	55
4.1. Від Тордесіальського до Сарагоського договору.....	55
4.2. Іберійський союз та втрата Португалією колоній.....	61
ВИСНОВКИ.....	69
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	74
ДОДАТКИ.....	78

ВСТУП

Актуальність. Вивчення історії колоніальної діяльності Португалії має важливе значення для розуміння сучасних процесів у світі.

Португальська колоніальна імперія включала різноманітні території в Південній Америці, Африці та Азії, що створює можливість порівняння різних аспектів колоніальної діяльності та вивчення впливу цих процесів на сучасні культурні, політичні та економічні реалії цих регіонів.

Значення також має дослідження португальського колоніалізму крізь призму особистостей таких важливих як: Енріке Мореплавець саме за його ініціативи Португалія почала досліди узбережжя Африки, Васко да Гама як людина що відкрила шлях в Індію та почала епоху португальського піратства в ново відкритих землях, Афонсу де Альбукеркі як архітектора португальської колоніальної імперії.

Важливо зазначити, що розуміння колоніалізму, його небачені до цього дохід, заставили європейців на довгий час вважати що без колоній держава не може стати великою, що впливало на дослідження та вивчення такого явища як «колоніалізм» та його наслідки. Дослідники довгий час уникали незручних тем пов'язаних із становищем місцевого населення, впливом колонізаторів на становище місцевого населення, його долю.

Отже, вивчення португальського колоніалізму допомагає розкрити вплив колоніальних процесів на сучасні культурні, мовні, етнічні та соціальні реалії країн, які були колонізовані Португалією. Це дозволяє краще зрозуміти сучасні конфлікти, нерівності та ідентичність у цих регіонах.

Дослідження даної теми сприяє підвищенню свідомості про імперську діяльність Португалії та її вплив на розвиток світової історії. Це допомагає визначити та зрозуміти наслідки колоніального управління та взаємодії між колонізаторами та місцевими народами.

Об'єктом дослідження є португальський колоніалізм.

Предметом дослідження є особливості зародження та встановлення Португальської колоніальної імперії у XV-XVI ст.

Метою магістерської роботи є дослідження особливостей становлення Португальського колоніалізму.

Поставлена мета визначає наступні **завдання**:

- 1) з'ясувати стан наукового вивчення проблеми;
- 2) сформувати й систематизувати джерельну базу;
- 3) з'ясувати історичні умови становлення й розвитку Португальського колоніалізму;
- 4) дослідити вплив особистостей на становлення Португальської колоніальної імперії;
- 5) висвітлити протистояння Іспанії та Португалії;
- 6) з'ясувати причини втрати Португалією гегемонії.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють XV-XVI ст. Нижня хронологічна межа зумовлена захопленням ісламського міста Сеута. Верхня хронологічна межа укладенням Іберійського союзу, та втратою Португалією колоніального першенства в торгівлі з Азією.

Наукова новизна полягає в погляді на розвиток португальського колоніалізму крізь вивчення різних особистостей, та їх вплив на зародження і встановлення колоніалізму.

Значення роботи робота допомагає зрозуміти причини зародження і встановлення колоніалізму, його вплив не тільки на метрополію, а також на колонії, народи що проживали на ново завойованих територіях, що дає розуміння сучасної постколоніальних тенденцій у світі.

Перспектива дослідження. Проживаючи в постколоніальному світі розуміння причин утворення цього устрою, дає змогу проаналізувати наше суспільство та його наступні тенденції. Можна зрозуміти як ці події вплинули на зародження расового поділу у пізній час, на прикладі торгівлі чорними рабами у Трикутній торгівлі. Таким чином, перспективними напрямками дослідження є

дослідження становище населення колоній, їх сприйняття колонізаторів та завоювань.

Апробація результатів дослідження. Результати магістерського дослідження опубліковані в статті у виданні Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2023. Т. 2. Вип.15.

Структура роботи підпорядкована визначеному науковому питанню і включає вступ, чотири розділи, висновок, список використаних джерел і літератури, додатки. Обсяг використаних джерел та літератури 46 найменувань. Загальний обсяг роботи становить 80 сторінок, з них 77 сторінок основного тексту та 3 сторінки додатків.

РОЗДІЛ 1 ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ

1.1. Історіографічний огляд

Історіографію по темі дослідження представлена роботами українських та зарубіжних науковців.

Найбільшу групу представляють роботи португальських, англійських та іспанських дослідників, що зумовлено специфікою теми. На увагу заслуговують роботи авторів, які присвячені важливим персонам цієї епохи Енріке Мореплавець, Васко да Гама, Альфонсу де Албукеркі в яких показано їхній вклад в зародження Португальської імперії.

В роботі «Conflicts and Conspiracies: Brazil and Portugal, 1750-1808» досліджується вплив Португальської імперії на місцеві народи та культури, включаючи такі аспекти як економічна експлуатація, культурна асиміляція, релігійна місіонерська діяльність та інші аспекти взаємодії між колонізаторами та місцевими жителями [29].

Одним з провідних дослідників культу Португальської історії є Ентоні Р. Дісней. Історик отримав міжнародне визнання за видатне дослідження португальського імперіалізму «History of Portugal and the Portuguese Empire» у двох частинах [17].

Вагому роль в роботах зарубіжних істориків займає дослідження ролі португальського колоніалізму в світовій історії, зокрема його вплив на геополітичну карту світу, торгівлю, культурний обмін та інші аспекти, такими авторами як вище зазначений Ентоні Р. Дісней, а також робота Diffie Bailey «Foundations of the Portuguese Empire, 1415–1580» [22].

Економічний вплив досліджується в роботі «The Asian trade revolution of the seventeenth century the East India companies and the decline of the caravan trade».

В роботі Kenneth P. Maxwell «Conflicts and Conspiracies: Brazil and Portugal, 1750-1808» досліджена історія колонізації та португальсько-бразильської торгівлі [29].

Занепад торгової гегемонії представлений в роботі «How the East was Lost: Institutions and Culture in 16th Century Portuguese Empire» [19].

Серед українських досліджень превалюють дослідження присвячені великим географічним відкриттям та окремим подорожам португальських мореплавців [1;7].

1.2. Характеристика джерел

Джерельна база роботи охоплює письмові та візуальні джерела.

Письмові джерела представлені джерелами особового походження: спогадами, листуваннями на дипломатичну, економічну та торгівельні теми. Особливу увагу привертає збірник «Estudio historico», де зібрані у ХІХ столітті дослідниками, спогади та записи пов'язаних з Хуаном Педро Діасом де Солісом – кастильським або португальським мореплавцем і мандрівником. Дані записи дозволили поринути в особливості португальського колоніалізму ХVІ ст. [23].

А також в роботі були використані торгівельні записи, присвячені торгівлі між Португалією та Бразилією, завдяки яким вдалось розкрити ставлення місцевого населення до колонізаторів, їх співпрацю.

Візуальні джерела представлені картами, портретами мореплавців та відкривачів, зображеннями технологічних досягнень доби Великих географічних відкриттів.

1.3. Методологія дослідження

Для опрацювання джерел та літератури зазначеної теми було використано відповідну історичну оптику, яка спирається на використання загальнонаукових та спеціально-історичних методів дослідження. До загальнонаукових відносимо аналітико-синтетичний метод, узагальнення, дедукції та індукції. До спеціально-історичних: історико-порівняльний, щоб співставляти різні часові епохи та вияви

формування колоніалізму в зазначені періоди; історико-генетичний, щоб розуміти витоки колоніалізму та чим він завершився.

В роботі був також залучений принцип історизму та об'єктивності. Це дозволяє аналізувати будь-які об'єкти, явища та процесів з позицій їх мінливості у часі, що включає періоди поступової еволюції та різких структурних перебудов. А принцип об'єктивності вимагає використання тільки дійсного фактичного матеріалу, а не його спотворення і не підлаштування його під готові схеми та висновки.

Основоположним поняттям даного дослідження є «колоніалізм». Політика країни чи групи країн, спрямована на підкорення іншої держави, території або народу за допомогою методів військового, політичного чи економічного примусу. Політичну основу колоніалізму становило насильницьке позбавлення населення колоній можливостей реалізувати свої суверенні права, узурповані метрополіями. Колоніалізм означає принципову нерівноправність відносин між метрополією і колонією. Наприкінці ХХ століття виник новий філософсько-літературний напрям – постколоніалізм, який намагається осягнути наслідки колоніального минулого й причини, що призводять до утворення культурної прірви між народами колишніх колоній та колишніх метрополій.

Отже, методологічні засади даного дослідження вимагають використання чітких загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Було роз'яснено головні поняття, на яких будується робота, а також а також аргументується вибір відповідних джерел для опрацювання.

Завершуючи розділ, маємо констатувати, що в ньому визначено базові теоретичні засади проведення дослідження, надано характеристику основним групам залучених джерел – писемних, візуальних. Відповідно до опрацювання типів джерел було проаналізовано історіографію дослідження. Кількість авторів, які займались вивченням подібних питань є досить велика, але залишаються прогалини у дослідженнях, які вимагають уточнень.

РОЗДІЛ 2 СТВОРЕННЯ ПОРТУГАЛЬСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У XV СТ.

2.1. Витоки та причини заснування Португальської імперії

До XV століття міське населення Європи значно зросло, що зумовило розвиток ремесла та торгівлі. Набирала обертів міжнародна торгівля. Внаслідок Хрестових походів склалися міцні торговельні зв'язки зі країнами Сходу, звідки до Європи везли предмети розкоші та пряності.

До цього часу відомі місця народження золота і срібла були практично виснажені, і європейські держави відчували недолік у дорогоцінних металах для карбування монет. Крім того, Середземноморський район був сильно переселений на той час. Винахід у XV столітті книгодрукування привів до поширення технічної та філософської літератури, дедалі більше стали використовувати прості механізми та нові джерела енергії. Набули поширення ідеї Аристотеля і Ератосфена про те, що Індії можна досягти, пливе на захід. Поява гармат і вогнепальної зброї дозволить значно убезпечити дальні подорожі. У XV столітті з'являється новий тип вітрильного судна – каравела.

Технологічними досягненнями, які були важливими для доби великих географічних відкриттів був прогрес у конструкції кораблів та поширення використання засобів морської навігації – магнітного компаса, морської астролябії, квадранта та астрономічних таблиць.

Компас став важливим доповненням до стародавніх методів астронавігації, заснованих на спостереженнях за Сонцем і зірками. Компас використовувався для навігації в Китаї вже в XI столітті та був запозичений арабськими торговцями в Індійському океані, де його використання вперше згадується в 1232 році. В Європі компас поширився наприкінці XII або на початку XIII століття, хоча перша згадка про використання компаса в Європі відома з 1180 року. Європейці використовували «сухий» компас, зі стрілкою на стержні. Карта компаса також була європейським винаходом.

До другої половини XV століття європейці використовували для морської торгівлі два типи суден. Вітрильні «круглі кораблі» – коги були особливо поширені в Північній Європі і активно використовувались для торгівлі через їх низьку вартість та надійність в суворих умовах північних морів. Вітрильне-весільні «довгі кораблі» – галери продовжували активно використовуватись для ведення торгівлі в Середземному морі.

Покращення суднобудівних та вітрильних технологій в XV столітті дозволило європейцям збільшувати розмір їх кораблів одночасно зі зменшенням необхідних для управління цими кораблями екіпажів, що дозволяло завантажити в кораблі більше припасів і одночасно менше їх витратити. Таким чином в XV столітті з'явилися кораблі, що могли плавати на великі відстані без необхідності робити зупинки для поповнення припасів. Це призвело до значного зниження витрат на перевезення людей та товарів на великі відстані.

В Періпл Еритрейського моря, античному документі, датованому 40-60 роками нашої ери, описується нещодавно відкритий шлях через Червоне море до Індії з описом ринків у містах навколо Червоного моря, Перської затоки та Індійського океану, в тому числі вздовж східного узбережжя Африки (узбережжя Суахілі), при описі якого зазначається, що «за цими місцями незвіданий океан вигинається на захід і пролягає вздовж регіонів на південь від Ефіопії, Лівії та Африки, він змішується із західним морем (можливе посилення на Атлантичний океан)». Європейські середньовічні знання про Азію поза межами Візантійської імперії черпалися з часткових звітів, часто затьмарених легендами, що датувалися часами завоювань Александра Македонського та його наступників.

Іншим джерелом знань про Азію були єврейські торговельні мережі раданітів, створені як посередники між Європою та мусульманським світом за часів Держав хрестоносців.

У 1154 році арабський географ Мухаммад аль-Ідрісі створив при дворі короля Сицилії Роджера II свою *Tabula Rogeriana* – опис та карту світу, але Африка залишалась відомою дуже частково будь-кому – християнам, генуезцям та венеціанцям або арабським мореплавцям, а її південні межі були невідомі

нікому. Були повідомлення про велику африканську пустелю Сахару, але фактичні знання для європейців поза африканським узбережжям Середземного моря були мінімальні, оскільки арабська блокада Північної Африки перешкоджала дослідженню вглиб країни. Знання про атлантичне узбережжя Африки були фрагментованими і отримані переважно зі старих грецьких і римських карт, заснованих на карфагенських знаннях, включаючи часи римського дослідження Мавританії. Червоне море було майже невідоме, і лише торговельні зв'язки зі Сходом європейських морських республік, особливо Венеційської республіки, сприяли збору точних морських знань.

Сполучення на морських торгових шляхах Індійського океану великою мірою забезпечували арабські торговці. Але між 1405 і 1421 роками мінський імператор Чжу Ді організував серію далеких морських подорожей на чолі з адміралом Чжен Хе. Китайські флоти побували в Аравії, Східній Африці, Індії, на островах Південно-Східній Азії та в Таїланді. Але подорожі, про які написав звіт мусульманський мандрівник і перекладач Ма Хуань, були раптово припинені після смерті імператора і надалі більше ніколи не продовжувалися, оскільки китайська династія Мін впровадила хайцзинь, політику ізоляціонізму і суворо обмежила морську торгівлю.

В XIV столітті латинський переклад «Географії» Птолемея потрапив до Італії з Константинополя. Повторне відкриття римських географічних знань було важливим відкриттям як для розвитку картографії, так і для європейського світогляду, хоча й підкріплювало хибну ідею про те, що Індійський океан не мав сполучення з Атлантичним.

Каравела, яка проклала шлях для відкриттів, був типом корабля середнього розміру, який мав невелику осадку та лаконічні або трикутні вітрила. Він був швидким, маневреним і потребував лише невеликого екіпажу для плавання. Ранні каравели були невеликими і важили не більше 80 тонн, але пізніші версії збільшувалися до 100-150 тонн. Вони мали кормове стерно, дві або три щогли, а також характерний піднятий бак і кормову раму.

Пізнє вітрило було важливою частиною дизайну та планів Генрі щодо досліджень. Назва цього трикутного вітрила походить від «латинського», навіть якщо його надихнули вітрила арабських вітрильних суден, зокрема дау з його єдиним латеним вітрилом. Гнучкі лаконічні вітрила дозволяли судну плавати в межах п'яти пунктів від вітру і навіть галсувати (рухатися вперед зигзагом) проти зустрічного вітру.

Щоб отримати більше вантажного простору, дизайн каравели було змінено, щоб створити круглу каравелу або каравелу редонду. Цей тип був більшим і ширшим за звичайну каравелу і міг важити до 300 тонн. Кругла каравела зазвичай мала чотирикутні щогли для більшої швидкості та бушприт із вітрилом. Третім варіантом була чотирищоголова каравела, призначена для використання як військовий корабель. Як правило, три щогли несли латені вітрила, а одна була квадратної оснастки [33].

Також було удосконалено компас і морські карти. Компас, що з'явився в Європі наприкінці XII ст., мав вигляд магнітної стрілки, яку клали на шматок дерева, що плавав у посудині з водою. Тепер же магнітну стрілку скріпили з котушкою і настромили на стержень, що надало їй схожості з сучасним морським компасом. У XIV ст. з'явилися перші морські компасні карти-портalani з нанесеною компасною стрілкою. Вони досить точно відображали відомі європейцям землі та моря.

Винахід техніки книгодрукування сприяв широкому поширенню наукових знань, прориву в галузі освіти на всіх рівнях. Утвердження в науці думки, що Земля має форму кулі, а суша омивається єдиним океаном, дозволила скласти нову карту світу, в якій Індія була зображена на протилежному березі Атлантичного океану, що передбачало можливість досягнення Азії при просуванні не тільки на схід, але й на захід, навколо землі [1].

Завоювання османами Балкан і територія Малої Азії заборонило європейцям використання попередні східних торгових маршрутів. Однак торгівля зі Сходом приносила величезні прибутки, тому більш і більш зростало бажання знайти морський маршрут (східний або західний) в Індію і Китай.

Першими європейцями, що з'явилися у Тропічній Африці у ролі завойовників, були португальці. Вже на початку XV ст. вони почали колоніальні захоплення у Західній Африці, на початку XVI ст. створили власні опорні пункти на східному узбережжі континенту, а потім поширили своє панування на багато країн Близького, Середнього та Далекого Сходу та Бразилію.

Португалія завершила Реконкісту (тобто вигнала зі своєї території арабів, які завоювали у VIII ст. Піренейський півострів) у середині XIII ст. майже на два з половиною сторіччя раніше, ніж сусідня Іспанія. У боротьбі з арабами (маврами) зміцніла королівська влада, що спиралася на купецтво приморських портів Лісабона і Порту і на дрібномаєтних дворян (фідалгу). Підтримувана цими союзниками, королівська влада зуміла зламати владу великих феодалів та підпорядкувати собі католицьке духовенство. В результаті значно раніше, ніж в інших піренейських державах, в Португалії завершилася консолідація політичної влади та склалася абсолютистська форма монархічного правління. Дрібномаєтний дворяни та міська буржуазія потребували могутнього покровителя; вони не могли існувати без сильної руки, карає всі децентралістські тенденції великих феодалів. Португалія знаходилася осторонь складних міжнародних конфліктів, в яких були залучені майже всі інші європейські країни.

Географічно вона була розташована більш сприятливо, ніж більшість європейських країн, для прямого контакту із західним та північним узбережжями Африки. Португальські рибалки мали довгий досвід плавання в Атлантичному океані. Розташована вузькою довгою смугою вздовж узбережжя Атлантичного океану, Португалія розвивалася швидше за інших піренейських держав і вже до XV ст. перетворилася на торговельну країну з великим морським флотом. Оскільки Португалія мала дуже обмежені природні ресурси, фідалгу та купецтво звернули свої жадібні погляди на ще невідомі заморські території. Войовничі фідалгу, цілі покоління яких виростили в безперервних війнах з арабами і для яких війна стала головною професією, тепер залишилися не при справі та вимагали від королівської влади організації заморських експедицій, з якими вони пов'язували мрії про багатство та славу. Купці привозили до Португалії з

таємничого Сходу розкішні тканини, коштовності, дивовижні вироби зі слонової кістки та, нарешті, спеції, що цінувалися у Європі неймовірно дорого. Все це розпалювало апетити збіднілих португальських фідалгу і мрії про нові прибуткові ринки купців. Ще більше розпалювали їх уяву, чутки що циркулювали в XV ст. та оповідання арабських купців і мандрівників про те, що в Африці, за пустелею Сахарою, багато золото. Під тиском фідалгу та купецтва король Жуан I збудував сильний військовий флот і 1415 р. захопив північноафриканський порт Сеуту (на території нинішнього Марокко), поклавши тим самим початок багатовікової португальської одісеї колоніальної експансії.

2.2. Енріке мореплавець як засновник імперії

Енріке народився в 1394 році, був третім сином короля Іоанна I Португальського. Його матір'ю, королевою, була Філіппа Ланкастерська, сестра короля Англії Генріха IV. Генрі було 21, коли він, його батько та брати напали на мусульманський порт Сеута на півночі Марокко. Цей напад був успішним і надихнув Генріха досліджувати узбережжя Африки, більшість з яких була невідома європейцям. Енріке стверджував, що йому цікаво, що знаходиться на півдні Марокко, і він хотів відкрити південні межі мусульманської території, щоб він міг об'єднатися з іншими, щоб перемогти невірних, але насправді його основною мотивацією, безсумнівно, були набіги на рабів уздовж узбережжі Африки. У 1419 році батько призначив Енріке губернатором провінції Алгарве.

Зі своєї Віли-ду-Інфанте, або міста принца, на півострові Сагреш, Енріке спонсорував подорожі вздовж узбережжя Мавританії, які в основному були рабовласницькими експедиціями, повертаючи до сусіднього міста Лагос, звідки вони вирушили, багатьох африканських рабів для Генрі власне користування та для продажу ним. Енріке виправдовував це тим, що він навертав цих полонених у християнство. Як зазначає сер Пітер Рассел у своїй біографії, «у Генрімові навернення і поневолення були взаємозамінними термінами» [37].

У результаті Енріке можна вважати батьком-засновником афроатлантичної работоргівлі. Стара думка про те, що двір Генріха швидко перетворився на технологічну базу для розвідки з військово-морським арсеналом, обсерваторією тощо, давно розвінчана. Не було жодної обсерваторії чи «школи» навігації чи чогось подібного, хоча Енріке справді наймав картографів, а Єгуда Крескес, відомий картограф, отримав запрошення приїхати до Сагреша та, ймовірно, робити карти для Енріке.

Розташований поблизу порт Лагос був зручною гаванню, звідки відправлялися ці експедиції. Енріке Мореплавець почав фінансувати експедиції, використовуючи свій новий проект корабля, і це принесло винагороду, навіть якщо він сам проводив дуже мало часу на воді і зовсім не приймав участі в океанській подорожі. Два капітани суден, спонсоровані принцом Енріке, які мали здійснити набіг на марокканське узбережжя, висадилися в Порто-Санту на безлюдному архіпелазі Мадейра під час шторму в 1418 році. У 1419 році португальська корона офіційно оголосила володіння групою північноатлантичних островів, розташованих приблизно за 800 км (500 миль) від узбережжя Африки: «Понтифік у відповідь на його прохання надав португальському монарху право на участь у хрестовому поході зі збереження та захисту Сеута, яку його батько відібрав у невірних, а також у інших земель, давши йому завоювати Канарські острови, одержимі невірними, на що король підтвердив, що жоден християнський принц не має права на це» [44, с.29].

Губернаторство Мадейри було присуджено принцу Енріке. Португальський військовий орден, Орден Христа, головою якого був Енріке, отримав тут виняткові права. Острови були колонізовані з 1420 року, і Енріке був безпосередньо відповідальним за ідею вирощування цукрової тростини на островах, створення плантаційної системи, яка згодом буде скопійована в інших колоніях, але особливо в португальській Бразилії [34].

Щоб урівноважити цей успіх, принцу Генрі довелося пережити дві повторювані невдачі. Першою була його спроба контролювати Канарські острови. Війська Кастилії та корінних гуанчів тричі відбивали португальців, і

Енріке довелося зупинитися на інших островах. Тим часом Сеута також виявилася певним розчаруванням, оскільки місто втратило всю свою торгівлю після окупації. Мусульманські купці та торгові судна просто перенаправлялися далі вздовж узбережжя до Танжера. Енріке вдалося переконати короля фінансувати ще одну кампанію, але Танжер був набагато більшим і краще захищеним, ніж Сеута, і без відповідних облогових машин експедиція виявилася жахливою невдачею в 1437 році. Генріх був змушений видати свого брата Фердинанда в заручники і наказав португальцям відступити. Частиною угоди була відмова від Сеути, але Енріке відмовився від угоди, і його брат помер у мусульманській в'язниці [34].

Португальська фейторія за кордоном була заснована Енріке Мореплавцем у 1445 році на острові Аргуїн біля узбережжя Мавританії. Вона була побудована для залучення мусульманських торговців і монополізувати бізнес на маршрутах Північної Африки та послужила моделлю для низки африканських фейторіїв, серед яких замок Ельміна був найвідомішим. Між XV та XVI століттями ланцюг із приблизно 50 португальських фортів розташовував або захищав фейторії вздовж узбережжя Західної та Східної Африки, Індійського океану, Китаю, Японії та Південної Америки.

Енріке Мореплавець продовжував посилати експедиції, щоб дослідити західне узбережжя Африки та видобути будь-що цінне. Золото, шкури та деякі продукти харчування обмінювали на тюки полотна. Кількість була невеликою, але достатньою для того, щоб португальська корона почала карбувати свою знамениту монету з цільного золота крузадо, з 1457 року. У 1444 році відбулася перша португальська експедиція, яка забрала рабів з Африки – чоловіків, жінок і дітей, після набігу на поселення на острові Аргуїн. Це було місце першої португальської *feitoria* (укріпленої торгової станції) за кордоном. 240 рабів, захоплених під час цього першого набігу, виставили оголеними на парад до доків Лісабона. Інші держави в Африці давно торгували рабами, але це видовище в пристані було зловісним знаком людської трагедії, яка прийде в наступні століття. Вже наступного року була розпочата ще одна більша експедиція

полювання на рабів, а за нею й інші, так що протягом наступних 15 років до Лісабона було привезено близько 20 000 рабів. Дуже швидко африканські народи почали бачити нову приголомшливу загрозу від цих дивних відвідувачів з їх дивною білою шкірою, блискучими обладунками та пороховою зброєю.

Використовуючи новий тип корабля, експедиції рушили далі. Нуну Тріштау та Антау Гонсалвеш досягли мису Бланко в 1441 році. Португальці побачили затоку Аргуїн у 1443 році та побудували там важливий форт близько 1448 року. Дініс Діаш незабаром перетнув річку Сенегал і обігнув півострів Кап-Верд у 1444 році. На цьому етапі дослідники пройшли південну межу пустелі, і відтоді Генріх здійснив одне зі своїх бажань: португальці обійшли мусульманські сухопутні торговельні шляхи через західну Сахару, а раби та золото почали прибувати до Португалії.

У 1457 році приплив золота дозволив карбувати перші золоті монети Португалії крузадо. З 1444 по 1446 рік близько сорока суден відпливли з Лагоса на користь Генріха, і почалися перші приватні торговельні експедиції. Десь у 1450-х роках мореплавці відкрили острови Кабо-Верде (за це заслугував Антоніо Нолі). До 1460 року португальці досліджували узбережжя Африки аж до сучасної держави Сьєрра-Леоне [37].

2.3. Відкриття Барталамео Діюша та Васко да Гами

Дуже мало відомо про ранню життя Бартоломеу Діаса. Він народився у 1450 році поблизу Лісабона, Португалія [24,44] виховувався у дворянській сім'ї, тому, ймовірно за все здобув добру освіту. До середини тридцяти років Діаш працював у португальському королівському дворі, відповідаючи за складські товари короні. Зазвичай додане до його прізвища уточнення «де Новаїш» вперше було задокументовано у 1571 році, коли король Себастьян I призначив онука Діаша, Паулу Діаша, Паулу [7].

В юності вивчав математику та астрономію в Лісабонському університеті. Є згадки у тому, що якийсь час Діаш служив керуючим королівськими складами

Лісабоні, а 1481-14882 рр. брав участь як капітан однієї з каравел в експедиції Діогу де Азанбужа, відправленою для будівництва форту Ельміна (Сан-Жоржі-да-Міна) на березі Гани.

Після того, як Діогу Кан, португальський дослідник і мореплавець у 1480-х роках здійснив два плавання вздовж південно-західного узбережжя Африки, під час яких відкрив річку Конго та узбережжя сучасних Анголи та Намібії загинув під час чергової експедиції (або, за іншою версією, потрапив в опалу), король доручив Діашу заступити на його місце та вирушити на пошуки шляху до Індії навколо Африки. Експедиція Діаша складалася з трьох кораблів, одним із яких командував його брат Діогу. Під начальством Діаша опинилися чудові мореплавці, що плавали раніше під начальством Кана і краще за інших знали прибережні води, і видатний штурман Перу Аленкер. Загальна кількість екіпажу становила близько 60 осіб.

Хронологія морського походу Діаша так само не зовсім зрозуміла. В даний час прийнято, що експедиція залишила Лісабон у серпні 1487 р. Діаш йшов вже усталеним шляхом до Міни, від Міни – шляхом Діогу Кана до 22° південної широти. 18 грудня 1487 р. Діаш виявив бухту «Святої Марії» (ймовірно, нинішня Уолфіш-Бей, біля 23° північної широти). Перший падран експедиція Бартоломеу Діаша встановила в Малій гавані (порт. Ангра-Пекена). Звідти експедиція Бартоломеу Діаша рушила на південь вздовж Африканського узбережжя, яке злегка ухилилося на схід. Проходячи біля гирла річки Помаранчева, експедиція виявила скелю, що виступає, що знаходиться на південь, вона була названа «мисом Поворотів». На 33° південної широти Африканський берез має крутий поворот на захід (бухта Сент-Хеліна).

Через погіршені погодні умови експедиція була змушена відійти від берега у відкрите море (за іншими джерелами, Діаш відійшов від берега для «обходу» переважаючих південних вітрів, що заважали просуванню). Після тривалої бурі (близько 13 днів) експедиція змінила напрямок руху на схід, пізніше курс був змінений на північний, тому що Діаш припустив, що експедиція обійшла південну частину Африки. Після кількох днів руху за заданим курсом Діашем

була відкрита бухта, названа ним Баїа-душ-Вакейруш («Бухта Пастухів»). Далі, експедиція просунулася трохи на схід, у Моссел-Бей, у 22° східної широти 3 лютого 1488 р. експедиція знову продовжила свій рух уздовж берега Африки. За мисом Ресіфе (26° східної довготи) португальська експедиція досягла широко відкритої у бік океану бухти, що згодом отримала назву Баїа-Лагоя («Бухта Лагуни»), пізніше спотворене Алгоа. Звідти берег Африки плавно повертав на північний схід до Індії. Таким чином було відкрито морський шлях до Індії навколо Африки. (див. Додаток А, рис. А.1) [25, с.196].

Через втому команди експедиція Бартоломеу Діаша змушена була повернути. Незважаючи на це, ще три дні кораблі рухалися в північно-східному напрямку, досягнувши нар. Грейт-Фіш (близько 27 с. д.). Експедиція Бартоломеу Діаша остаточно повернула назад 12 березня 1488р. Трохи на захід від крайньої точки свого плавання, на прибережному острові було встановлено найдальший падран (виявлено в 1938 р.). На зворотному шляху експедиція 16 травня 1488 обігнула мис, названий ним на честь Святого Брандана, не підозрюючи, що то була крайня точка Африки. Пізніше, 6 червня, було встановлено третій падран на мисі Доброї Надії (таке ім'я він отримав від Діаша). 24 липня 1488 р. експедиція повернулася до порту Ангра-Пекена. У португалію Бартоломеу Діаш повернувся у грудні 1488 р. [4].

Діаш повернувся до Європи у грудні 1488 року, провівши у плаванні 16 місяців і 17 днів, і, мабуть, отримав вказівки тримати свої відкриття в таємниці. Відомостей про обставини його прийому при дворі не зберіглося. Король чекав новин про пресвітера Іоанна, до якого сушею був направлений Перу да Ковілья, і зволікав з фінансуванням нових плавань. Тільки після смерті Жуана II, через 9 років після повернення Діаша, португальці нарешті спорядили експедицію до Індії. На чолі її було поставлено Васько так Гамора. Діашу довірили керувати будівництвом кораблів, оскільки він на особистому досвіді знав, які конструкції суду потрібні для плавання у водах Південної Африки. Згідно з його розпорядженнями, косі вітрила були замінені на прямокутні, а корпуси кораблів будувалися з розрахунком на малу осадку та велику стійкість. Також, ймовірно,

саме Діаш дав Васько так Гаморі пораду, плывучи на південь, після Сьєрра-Леоне піти від берегів і зробити гак по Атлантиці, оскільки знав, що саме так можна обійти смугу несприятливих вітрів. Бартоломеу Діас так і не потрапив до Індії. Але він виявив, що морський торговельний шлях до Азії можливий, оминаючи Африку. Його подорож змінила карту відомого на той час світу. Показавши, що африканський континент закінчився і існує зв'язок між Атлантикою та Індійським океаном, Діас відкрив шлях для майбутніх дослідників і торговців. Внесок Діаса відзначається в Музейному комплексі Бартоломеу Діаса в Моссел-Бей, місці, де Діас вперше висадився після обходу місу під час своєї подорожі [17].

У 1495 році на трон Португалії зійшов новий король Мануель «Щасливий». Він вирішив продовжувати пошуки Індії. Організовувалася ще одна експедиція. Здавалося природним, що нову експедицію очолить один з кращих моряків Португалії – Бартоломеу Діаш, що фактично вже проклав шлях в Індію. Але раптово на сцені виступив Васько так Гамору, чоловік, досі що не бував в дальніх морях. Мануель не посилав у розділі нової експедиції Бартоломеу Діаша, передусім тому, що він не хотів дати своєму підданому можливості дуже прославитися. Звичайно, якщо удачливий моряк здійснював важливе відкриття, то у другий раз у розділі експедиції посилали нову людину.

Васько так Гамора ретельно готувався до експедиції. Була зібрана безліч карт, перекази географічних творів, мореплавні інструменти (астролябія, квадранти, пісочні години, компас). Серед членів команди були і небезпечні злочинці, засуджені до смертної страти, метою яких було захищати кораблі в дальніх країнах. Васько так Гамору зібрав навколо себе самих талановитих моряків свого часу [14].

Васько так Гамора (див. Додаток А., рис. А.2) про раннє життя Васько відомо дуже мало ймовірно народився в 1460 році, в місті Сінеші, на південно-західному узбережжі Португалії, найімовірніше в домі біля церкви Саласької Богородиці. Батько Васько так Гамори, Ештеван, був лицарем і на час народження Васко служив при дворі принца Фернанду Візеуського. Сам

Ештеван був одружений з дочкою Жуана Содре, доньєю Ізабелою Содре, яка мала англійське походження і була пов'язана з домом принца Діогу де Візеу.

8 липня 1497 року ескадра Васько так Гамора вийшла з Ліссабона в морі в супроводі каравели Бартоломеу Діаша, який проводжав Васько до Гвінеї. Саме так почалося велике, саме велике плавання в історії португальського флоту. Тепер все залежало від того, чи зможуть капітани підтримувати на кораблях дисципліну. Це було саме довге плавання в історії. Моря тоді були майже не вивчені, і було невідомо, чим закінчиться плавання цієї маленької флотилії.

Спочатку плавання Васько так Гаміру йшло успішно. Північно-східний пасат дав морякам легко минути Канарські острови і дійти до Кабо-Верде. На цьому відрізку шляху не було ніяких проблем. Але біля 10° північної широти португальський флот попав в смугу шторму. Морякам необхідно було приймати рішення. Тропічний вітер рвав снасті, вітрила довелося прибрати, кораблі скрипіли під натиском хвиль і шквалу. Весь час дув зустрічний вітер. Самим близьким шляхом з островів Кабо-Верде до мису Доброї Надії був шлях вдовж західного побережжя Африки на південь. Але в такому випадку морякам перешкодило б зустрічну течію південно-східний пасат. Кораблі того часу його б точно не витримали. Замість цього Васько так Гамору знайшов вихід. Він зробив великий крюк у бік Південної Америки і таким чином уникнув зустрічі з південно-східним пасатом.

Це був виключно сміливий крок повернути вглиб незнаного моря, адже шлях вдовж Африки був вже відомий і вивчений, а, отже, був безпечніше. На кораблях панувала сувора дисципліна. Тих, що провинилися саджали на хліб і воду, а іноді роздягали донага, шмагали і тричі опускали в морі.

У вересні 1497 року кораблі досягли крайньої південно-західної точки. Якби Васько так Гамору пройшов ще трохи на захід, він відкрив би нинішню Бразілію, як декілька років опісля відкрив її Педро Альвареш Кабраль, [21, с.125] повторюючи маневр Васько так Гамору на шляху в Індію. Сам не відаючи того, Васько так Гамору майже перетнув південну частину Атлантики. Кораблі зайшли далеко на південний захід. Дев'яносто три дні португальці не бачили

берегів, поневіряючись у відкритому морі. Команда втомилася, води залишалося зовсім мало, запас свіжих продуктів кінчився. Здавалося, що експедицію чекає провал. Час було міняти курс, і мореплавці повернули на схід. Нарешті, 1 листопада побачили зелені смуги у воді. 16 листопада, дочекавшись попутного вітру, Васько так Гамору наказав підняти вітрила.

18 листопада 1497 року він показався на горизонті. Це було важке випробування для моряків. Команді цілими днями доводилося боротися з штормом. Тут на мисі Доброї Надії знову виникла критична ситуація. Тут завжди дув сильний вітер. Це був або зустрічний вітер або сильні західні вітру. Це могло привести до загибелі корабля. Васько так Гаморі треба було почекати хорошу погоду і потім, використовуючи течію, обігнути мис Доброї Надії. Щоб обігнути мис, команді знадобився тиждень. 22 листопада Васько так Гамору обігнув мис Доброї Надії.

Шторм посилювався. Кораблі втратили один одну з вигляду. За ніч декілька чоловік померло від виснаження і ударів, отриманого під час шторму. Вранці спалахнув заколот, бунт закінчилася нічим, Васько так Гаморі вдалось заспокоїти команду скорим прибуттям до Індії.

25 листопада португальці висадилися на Моссель Бий (Васько так Гамору назвав це місце Сао Браж). Завжди, коли португальці сходили на берег, вони ставили хрест. Це допомагало іншим морякам і одночасно демонструвало їх претензії на панування. 8 грудня кораблі покинули бухту Сао Браж і попрямували на північ. 16 грудня португальці побачили на обривистому березі білий стовп. Це був «падрао», поставлений Бартоломеу Діашем. Він відмічав крайню точку, куди добрався Діаш. Протягом перших місяців 1498 року ескадра Васько так Гамору декілька разів висаджувалася на невідомій території. Поступово землі первісних племен кінчалися, починалися країни, де вже відчувався арабський вплив.

На побережжі Мозамбіка португальці уперше зустріли кораблі. Це були арабські дао. Васько так Гамору потрібна була допомога мусульман. У портах, на східному побережжя Африки, він сподівався зібрати інформацію про шлях в

Індію. У порту стояли кораблі, які регулярно ходили в Індію. Йшли останні дні перебування в Африці. Вже 24 лютого португальці покинули Келімане (місто в Мозамбіке) і попливли далі на північ. А 24 квітня вони підняли якір і взяли курс на місто Калікут.

У Васько так Гамору було три більш невеликих кораблі. Екіпаж його був змучений і знекровлений довгим плаванням і хворобами. Вранці 18 травня вахтовий побачив високу гору. Це була самотня гора Елі, що стоїть на Малабарському побережжі, недалеко від Кананора. Це була Індія. 19 травня кораблі підійшли до берега. Почалася гроза. Смуга дощу завісила берег. Лоцман довго вдивлявся вдалину, але так і не міг визначити точно, куди попав корабель. Лише на інший день стало ясно, що вони знаходяться недалеко від індійського порту Калікута.

Починалася Індія. Командири розуміли, які нікчемні сили португальців. По суті справи, португальці нічого не знали про ту країну, куди вони попали після тривалих пошуків. Вони повинні вивідати все, що можна, про багатства і торгівлю Індії, про силу і слабості її повелителів, намітити вірогідних друзів і можливих ворогів в майбутній боротьбі. Командири заявили, що три кораблі Васько так Гамору – лише частина могутньої армади. Буря ніби розлучила їх з основною ескадрою. Вранці рибаки вийшли на своїх човнах в море. Все було так само, як і в рідному Синеже. Купуючи провізію, Васько так Гамору дуже щедро платив. Так португальці при першій своїй появі в Індії намагалися приховати своє істинне обличчя грабіжників і насильників під маскою доброзичливців, благородних і щедрих гостей.

Через декілька днів, Васько так Гамору, взявши з собою тринадцять португальців, відправився на аудієнцію до правителя Заморіну. На березі його чекав намісник Заморіна Вали із загоном воїнів. Збоку стояли музиканти. Васько так Гамору вступив на нову землю першим. На здивування португальців, вони прийняли їх з радістю і гостинністю. Васько так Гамору усадили в паланкін, в яких тут носили знатних і шановних людей. Португальці були захоплені прийомом, яким надали для них індуси. Вони пронесли капітана через людський

натовп. Почесті, що віддаються йому, були набагато більше тих, що віддаються в Португалії самому королю. Португальців повели до повелителя. Замарин прийняв португальців як високих гостей. Васько так Гамору запропонував Заморіну від імені короля Португалії братство і дружбу для успішної торгівлі. Заморин сказав, що радий приїзду португальців і сподівається, що між Калікутом і Португалією буде дружба і мир. Він ще і не підозрював, що для португальців важливі не тільки торгові зв'язки, але і влада в Індійському океані.

Місто Калікут, розташоване на морському побережжі Індії, було великим торговим портом міжнародного значення. У Калікут приїжджали купці з Аравії, Ірану, Єгипту, з африканського берега, з Малакки, Суматри і східного берега Індії. А в XIV-XV рр. в історичних віках Калікут відвідували китайські кораблі. Через Калікут проходила левина частка прянощey, що експортувалися з Індії. У цьому місті здавна поселилися арабські і іранські торговці. Сам повелитель Калікута багато в чому залежав від мусульманських купців. Вся його могутність, все його багатство покоїлося на заморській торгівлі з мусульманськими, арабськими і іранськими купцями.

Зворотний перехід через океан був особливо болісним. Вітер дув мляво. Часто весь день панував штиль. Почалася цинга. На всіх кораблях лежали покотом хворі. Цинга підкосила майже весь екіпаж. Лише 2 січня 1499 року показався африканський берег. 89 днів вони пливли по Індійському океану, не бачачи берегів. Після відплиття з Мелінді, «Сао Рафаель» спалили, щоб він не дістався маврам. 28 січня пройшли мимо Занзібара, а 1 лютого зупинилися недалеко від Мозамбіка і знайомого острова Сао Жорже. Васько так Гамору вирішив поставити тут падрао. Вже 10 березня у «воронячому гнізді» на верхівці щогли матрос побачив високі чорні гори з плоскими вершинами мис Доброї Надії.

Вночі під час шторму моряки з «Сао Габріеля» втратили з вигляду «Беррію». Коельо, як це було раніше домовлено з Васько так Гамору, поплив прямо в Португалію і прибув в Лісабон 10 липня 1499 року. «Сао Габріель» продовжував боротися з штормом і невдовзі прибув на один з Азорських

острів. 18 вересня відбувся урочистий в'їзд в Лісабон учасників першого плавання в Індію. На вулицях тіснився народ, всюди рябіли прапори, гуділи дзвони, грали труби. Моряки йшли з набережною у палац, оточені торжествуючим натовпом. Усі люди вітали Васько так Гамору як людину, яка, завершила справу, почату Інфанте Енріке шістдесят років тому, і яка проклала шлях до Індії.

Відразу після прибуття Васько так Гамір в Лісабон, в Португалії почали готувати нову експедицію в Індію, щоб закріпити досягнуті успіхи. Спорядили тринадцять добре озброєних судів. На цей раз португальці вирішили зміцнитися на індійському побережжі. Васько так Гамору брав активну участь в підготовці експедиції. Керівнику ескадри був Педро Альвареш Кабраль. У цій експедиції брав участь і Бартоломеу Діаш, який загинув під час бурі у мису Доброї Надії. Лише 13 вересня з кораблів побачили Калікут.

Відчуваючи себе в безпеці під захистом могутньої ескадри, португальці почали господарювати в Калікуте, як вдома. Португальські солдати часто зверталися з тубільцями, як з підлеглими. Чашу терпіння переповнило нахабство португальських купців: вони самовільно намагалися привласнити право першими відбирати товари, що привозяться на базар. Сталося зіткнення. Зрештою, португальські кораблі стали бомбардувати Калікут, внаслідок чого загинуло більш п'ятисот не повинних індусів. Під час зворотного плавання Кабраль втратив ще три судна. І тільки 31 липня 1501 року його ескадра прибула в Лісабон.

Наступну експедицію Васько так Гаморі готував ескадру вже для себе, успішно прибрав зі свого шляху Кебраля. На швидкохідних каравелах він мав намір займатися піратством, вести морські битви і тому укріпив на них бомбарди і заготовив абордажні крюки. На кораблях попили 800 солдат, дворян, родичів і друзів Васько. Почалося друге плавання Васько так Гамору. Друге плавання було, передусім, військовою піратською експедицією. Адмірал Васько так Гамору мав намір битися з мусульманами на суші і на морі. Ця піратська ескадра була першою постійною ескадрою в азійських водах.

Обігнувши мис Доброї Надії, на початку червня флот адмірала Індії прибув в Мозамбік. Тут Васько так Гамору початків піратські напади на беззахисні човни і барки. У 1502 році Да Гама запропонував королю Португалії заснувати фортецю на острові Кілва. Будівництво та обслуговування робіт буде покладено на місцевого лідера султана Ібрагіма. Фортеця була побудована в атмосфері напруженості та зіткнень між португальцями та суахілі, оскільки цьому могутньому місту-державі, яке контролювало узбережжя від Момбаси до Софали, було важко прийняти європейське панування. Дом Франциско де Алмейда розпочав будівництво Фортона 25 липня 1501 року за наказом короля Португалії та після знищення та пограбування міста Кілва.

Лоуренсо де Бріто та Мануель Пасанха відповідали за архітектурний проект. Форт розташований неподалік від королівського палацу, неподалік від західного порту міста. Де Баррос зазначив, що тимчасовий табір був створений біля підніжжя вежі, можливо, щоб запобігти захопленню фортеці під час її будівництва. За словами Веспуччі та Де Барроса, замок був побудований менш ніж за три тижні, і він носив назву Сан-Жаго («Сантьяго» іспанською та «Святий Яків» англійською). Сім чи вісім сусідніх будинків було знесено, щоб забезпечити каміння для будівництва будівлі та зони безпеки. Будівництво та обслуговування фортеці здійснював Мухаммед Анконі, якого португальці посадили на престол як нового султана Кілви. Фортеця була зведена в прибережній бухті біля входу в порт, і море досягало північної сторони під час припливу. Острів охороняв береговий патруль, який складався з каравели та невеликого човна, можливо, арабська доу. Прохід, захищений вежами, з'єднував замок із морем. Форт був оснащений гарнізоном чисельністю від 100-150 чоловік [36].

На цей раз португальці вийшли до берегів Індії поблизу Гоа. Розгромивши місцевих розбійників, а потім, здійснивши розбійницький напад на мирний індійський порт Батікала, вони зруйнували його зміцнення і убили багатьох оборонців міста.

Скромні гості із-за моря, що платили за все утримання і дозволи, що просили, як милості, торгувати в Калікуте, вивідавши все, що треба, тепер поверталися в Індію жорстокими владиками морів. Вони грабували і руйнували міста, спалювали кораблі і вбивали всіх непокірних.

Отримавши в порту Батікала рис і зобов'язавши раджу Батікала щорічно забезпечувати португальців рисом, адмірал Індії повів свої кораблі до Калікуту. Через день, португальці побачили в морі дальнє вітрило. Естевао так Гамору погнався за неznаним кораблем і зупинив його. Потім сталася одна з самих огидних сцен у всій діяльності Васько так Гамору.

Васько так Гамору наказав розграбувати великий, навантажений багатствами калікутський корабель. На ньому їхав власник – самий головний купець з Калікута. Португальці поїхали туди на човнах і цілий день возили звідти вантажі на португальські кораблі, поки не спустошили весь корабель.

Це був перший приклад звірячої розправи з неповинними моряками і пасажирами мавританських судів, розправи, що відповідала плану знищення мавританського мореплавства в Індійському океані. Пізніше португальці все частіше і частіше застосовували такі розправи, справедливо викликаючи до себе пекучу ненависть населення східних країн.

Організувавши піратство в індійських водах, Васько так Гамору попрямував в Калікут. Місто було пусте. Жителі вже знали про напад португальців на Батікала і про звіряче знищення калікутського судна. Адміралу привезли лист від Заморіна. Той вимагав миру і обіцяв виплатити 20 тисяч крузадо. Васько так Гамору відповів знущальним листом. Він вимагав ще більшої суми від Заморіна, а в ув'язненні додав, що король Португалії може, якщо захоче, зробити повелителем Калікута будь-яке пальмове дерево. Повелитель Калікута зрозумів, що Васько шукає сварки, але ввічливо відповів, що не розуміє, чому Васько так Гамору наполягає на помсті, оскільки, захопивши мавританське судно і знищивши його екіпаж, португальці з лихвою помстилися маврам. Він запропонував взяти в полон всіх призвідників змови проти португальців. Отримавши лист, адмірал Індії перервав переговори і відкрив

військові дії. Кораблі бомбардували Калікут, нанесли йому істотні руйнування. Васько припинив стрільбу лише тому, що постріли розхитали корпуси португальських кораблів. У цей час в гавань увійшли два кораблі і двадцять човнів, гружених рисом. Так само до Васько прибув посол від Заморіна, якому Васько обіцяв недоторканість. Тут ще раз виявилася небачена жорстокість Васько так Гамору. Він наказав розграбувати ці кораблі, а всім захопленим в полон відрубати руки, вуха і носи і покласти все це в маленький човен. Туди ж він велів посадити посла, відрубавши і йому руки, ніс і вуха, незважаючи на обіцяну недоторканість. Всім індусам він велів зв'язати ноги, так рук у них не було. Щоб вони не змогли розв'язатися зубами, він наказав вибити їм зуби клепками від бочок. Він навалив їх всіх в судно і відправив до берега. Але і ця небачена жорстокість не задовольнила Васько так Гамору. Він велів стратити тридцять полонених – уродженців Калікута, дочекатися приливу і кинути в морі позбавлених рук, ніг і голів тіла, щоб прилив приніс їх до стін Калікута.

У всіх цих диких розправах, що навіки запламували пам'ять об Васько так Гаморі, вражає поєднання методичного садизму і холодного розрахунку. Витончено знущаючись над неповинними моряками, піддаючи їх наймерзотнішим тортурам і образам, живцем спалюючи жінок і дітей, адмірал Індії ні на крок не відходив від своєї мети – знищити мусульманське мореплавання в Індійському океані будь-якими коштами. Крім того, португальці організували замасковану факторію в Кананоре.

Закінчилося це плавання, повне смертей і насиллям, 1 вересня 1503 р., коли португальські кораблі увійшли в гирлі Тахо. Почалося позначатися відкриття морського шляху в Індію. Гирло ріки сильно пожвавилось Лісабон ставав світовим портом.

Діяльність Васько так Гамір мала велике значення для Португалії і для всього світу. Відкриття морського шляху в Індію вплинуло величезний чином на долі людства. З замкнених морських басейнів європейські народи вийшли на простори океанів. Воно дало могутній поштовх розвитку науки і техніки, мистецтва, географії, кораблебудування, математики, астрономії. Це відкриття

спричинило небачені зсуви у всьому економічному укладі Європи. Але для східних народів це знаменувало початок поневолення, почало епохи колоніального пригноблення. Так Гамору перевиконав поставлену йому спочатку задачу. Завдяки ньому Лісабон буквально за декілька років перетворився в центр міжнародної торгівлі. Сюди за прянощами та пахощами, бразильським цукром і плащами з пер тропічних птахів, китайською порцеляною і індійськими коштовності стікалися купці з всіх кутків Європи.

Втративши можливість торгувати з східними країнами Індії та Китаю, уся Європа відчула економічну кризу. Поширення друкарства а з ним і греко-римські ідеї, винайдення нових технологій дослідження такі як каравела та компас, усе це запалювало серця тодішніх європейців у пошуку альтернативної торгівлі зі Сходом, на захід і північ Атлантичного океану.

Країна в якій були найсприятливіші для цього умови Португалія, країна що закінчила Реконкісту, сильна і централізована, з великою кількістю маломаетних дворян які так і хочуть використати свої знання про війну на нових землях. Саме тут постає персона Енріке (Генріх) Мореплавця, людини, яка майже не плавала на кораблях, але саме завдяки ньому та його грошам багато адміралів змогли подорожувати у до цього невідомі землі, завдяки ньому буде відкрита Мадейра невелика група островів на захід від Португалії, саме там Генрі запровадив перші плантації цукру, які потім будуть використовуватись усіма колоніальними державами.

Подорожуючи все далі і далі на північ рано чи пізно Португалія знайшла місце де перетинались Атлантичний та Індійський океани. У 1488 році Барталамео Діаш висадився на цьому омріяному мисі, шлях в Індію було відкрито. Але в Індію попливе не він а його колега та досвідчений адмірал Васько так Гамора, саме він в травні 1498 р. висадився в Калікута, тоді мало хто розумів як сильно португальці вплинуть на регіон, як довго вони будуть торгувати, грабувати та займатись піратством.

РОЗДІЛ 3 РОЗКВІТ ІМПЕРІЇ У XVI СТ.

3.1. Відкриття Бразилії

Бразилія була відкрита 22 квітня 1500 року Другою португальською Індійською Армадою на чолі з Педру Алварішом Кабралом, коли флотилія в пошуках сприятливих північних вітрів щоби оминати Африку з півдня відхилилась в Атлантичному океані далеко на захід. Кабрал вважав відкрити ним землю черговим островом в Атлантичному океані і назвав її «острів Веракруш». Після відкриття нової землі Кабрал з головним флотом продовжив своє плавання до Індії, а новини про відкриття Бразилії доставив в Ліссабон надісланий Кабралом капітан Гашпар де Лемуш. На фоні перших експедицій до омріяної і багатой Індії, ці новини не викликали великого зацікавлення серед португальців, хоча корона почала організовувати нові експедиції в цей регіон.

У 1501-1502 і в 1503-1504 роках король Мануел I відправив дві експедиції на чолі з Гонсалу Коелью досліджувати «острів Веракруш» на предмет того, наскільки він простягається на захід від демаркаційної лінії, встановленої Тордесільяським договором. В плаванні Коелью супроводжував Америкго Веспуччі, який раніше вже плавав до берегів Південної Америки разом з іспанською експедицією на чолі з Алонсо Охедою. Три каравели Коелью пройшли вздовж бразильського узбережжя впродовж 500 морських ліг, а на новий 1502 рік увійшли у гирло річки, названої ними «січневою» (звідси назва Ріо-де-Жанейро). Перша експедиція Коелью (іноді головою її називають експедицією Гашпара де Лемуш) не виявила на «острові Веракруш» ані золота, ані прянощів, але зате привезла до Європи цінне фернамбукове дерево (brasil), яке дало назву всій країні. Результати першого плавання Коелью, Лемуша і Веспуччі відображені на планісфері Кантіно.

Веспуччі залишив опис і другого плавання Коелью до берегів Бразилії, яке було здійснене ними в 1503 і 1504 роках. Свіжою водою та харчами мореплавці запасалися на Канарах та Кабо-Верде; пізніше цей маршрут стане класичним. З

шести кораблів чотири (разом із флагманом, на якому перебував Куельо) загубилися в дорозі, але флорентієць вижив. Два кораблі, що залишилися, досягли берегів Бразилії, де вступили в торговельні відносини з тубільцями і побудували фортецю, помістивши в ній гарнізон з 24 осіб. Веспуччі назвав кілька місць на узбережжі іменами святих залежно від дня, коли вони були відкриті [27].

З Бразилією почалася обмежена торгівля, найголовнішим природним багатством, знайденим першими колонізаторами. Це було червоне дерево (паубразіл або фернамбукове дерево), з деревини якого добували червоно-фіолетову фарбу. Від його назви і пішло слово «Бразилія».

У першій половині XVI ст. португальці, зайняті своїми підприємствами у Південній та Південно-Східній Азії, приділяли дуже мало уваги Бразилії. Деякі заходи щодо її колонізації Португалія вжила лише у другій чверті XVI ст., коли намітилася явна загроза з боку французьких «контрабандистів», які плавали в Бразилію головним чином за цінною деревиною. У 1526 р. португальський уряд направив туди шість військових кораблів під керівництвом Кріштована Жакіша.

Флотилія підійшла до східного виступу материка у 8° південної широти – до району, найближчого до Західної Африки. Там, у природній гавані Пернамбуку, вже не раз зупинялися і зустрічалися португальські та французькі торгові кораблі, причому торговці порозумілися і мирно уживалися. Риф португальською – ресифі. І гавань, відома мореплавцям під перекрученим індіанським ім'ям «Пернамбуку», утворена цим дивом природи, природним хвилерізом, отримала й інше ім'я – «Ресифі», а вся область, де знаходиться цей риф, стала називатися Пернамбуку. Від неї і пішла друга назва червоного бразильського дерева – пернамбукова або фернамбукова.

Жакіш заснував біля рифу військовий пост, а потім пройшов уздовж берега далеко на південний захід. Повертаючись назад, він зустрів у затоці Баня три французькі торгові кораблі, потопив їх, а екіпаж – близько 300 «контрабандистів» – доставив для суду до Лісабона. Французи відповіли на цю розправу тим, що через чотири роки захопили португальський пост у Пернамбуку, але змушені були залишити його в 1531 р., коли біля берегів

Бразилії з'явилася інша португальська флотилія – п'ять військових кораблів. Начальником флотилії («капітан-мор») був Мартін Афонсу Соуза. Він пройшов від Пернамбуку до Баї, де тоді вже існувало вільне іспано-португальське поселення; старійшиною там був португалець Діогу Алваріш, на прізвисько Карамуру. У затоку впадає річка Парагуасу, яка бере початок на Бразильському нагір'ї, на гряді Серра-Сінкора (до 1200 м), і Карамуру, за необхідності підтримував до певного часу мирні відносини з місцевими індіанцями.

Наступним місцем висадки була бухта Гуанабара (Ріо-де-Жанейро), куди флотилія увійшла наприкінці квітня 1531 р. Тут Мартін Соуза збудував укріплення, під захистом якого ремонтувалися його кораблі. Під час ремонту він послав на розвідку всередину країни чотирьох людей, вони дійшли якоїсь «великої рівнини» і за два місяці благополучно повернулися. Найімовірніше, вони побували в нижній долині річки Параїби, що тече в східному напрямку і впадає в океан біля 21°30' південної широти. На початку серпня флотилія залишила Гуанабару і, повільно прямуючи на південний захід, повторила шлях Кріштована Жакіша.

Повертаючись на північ, Мартін Соуза став на якір біля південного берега острова Сан-Вісенті і 22 січня 1532 р. заклав там, на 24° південної широти, місто – перший португальський колоніальний центр у Бразилії, що існує дотепер. Цю дату бразильські історики вважають фактичним початком урядової колонізації Бразилії.

Біля цього пункту, на захід від нього, також жили вільні поселенці – португальці; старійшиною там був Жуан Рамалью, який досліджував зі своїми людьми на невеликих суднах, які вони самі будували, велику ділянку узбережжя: на схід – за Ріо-де-Жанейро, до мису Криміноза, на південний захід – до острова Санта-Катаріна, де тоді серед вільних поселенців переважали іспанці. Рамалью піднімався також через приморську гряду (Серра-ду-Мар) на південно-східний край Бразильського нагір'я і уклав союз із миролюбними індіанцями тамойо, що жили у верхніх басейнах річок Тіете (система Парани) та Параїби. Якщо «великою рівниною», про яку йшлося вище, розвідники справді називали нижню

долину Параїби, то отже португальські поселенці вже на початку 30-х років XVI ст. знали майже всю течію цієї значної річки довжина якої сягає 1060 км.

Планомірне освоєння нових земель почалося тільки у 1530 році, коли з Португалії стали прибувати перші поселенці, які привозили з собою худобу, саджанці і сім'я з метою заснувати тут колонії. Укріплені поселення були засновані на північному сході країни, першим з яких стало засноване Мартином Афонсу де Соуза у 1532 році поселення Сан-Вісенте, що знаходиться неподалік від сучасного Сан-Паулу. Територія була мало заселена тубільними племенами. Одні були миролюбними, а інші, навпаки, ворожими і агресивними, особливо, в глибині країни.

Мірою розширення колоній виникла необхідність створення адміністративної системи. Першим кроком до цього став указ короля про створення спадкових феодалних володінь – капітаній. Чотирнадцять з них, причому деякі з них за розміром більші аніж сама Португалія, були встановлені у середині XVI століття. Власники капітаній, так звані *donatarios* (капітан-донатаріо), тобто ті, які «приймають дар», відповідали за їхню безпеку і розвиток. Система капітаній значно вплинула на кордони і політику сучасної Бразилії.

Король Жуан призначив генерал-губернатором колонії Томе де Соуза (Tomé de Sousa), португальського дворянина з вражаючим досвідом в Африці і Індії. Суса висадився в Бразилії в 1549 р. і заснував столицю Бразилії місто Сальвадор (штат Байя), з якого Бразилія управлялася протягом 214 років. Суса також розмістив місцевих посадовців у всіх капітаніях і стратегічних укріплених пунктах уздовж узбережжя. У містах він організував муніципальні структури, подібні муніципалітетам в Португалії. Починаючи з цього часу Бразилія почала приваблювати значний потік поселенців. Справу продовжив наступник Дуарте да Коста. У 1600 році штати Байя і Пернамбуко кожний мали населення близько 2 000 європейців і більш ніж 4 000 африканських рабів і індіанців.

Важливий вклад до розвитку та прогресу колонії внесли єзуїти. По запиту Жуана III, Мануель да Нобрега і кілька інших єзуїтів супроводжували Тому ді

Суца до Сальвадору і стали першими у довгої лінії місіонерів, що зайнялися захистом і конвертацією індіанців у християнство, як і значною роботою по підйому морального рівня колоністів. Індіанці, конвертовані у християнство, селилися в організованих єзуїтами поселеннях «аделаї» (aldeias), які були схожі за структурою до місій у іспанській Америці. Проте, багато інших колоністів мали рабів-індіанців, і тому бажали відняти в єзуїтів контроль за цим важливим ресурсом. Скоро між двома групами виник гострий конфлікт і прокотився через усю колонію, що вимусило втручання корони. Згідно з королівським декретом 1574 року єзуїти отримали часткову перемогу, декрет надав їм повну владу над індіанцями у аделаях, але дозволив колоністам поневолити індіанців, захоплених в «законній війні». В Амазонії, батько Антоніо Вієйра (António Vieira) став центральною фігурою дещо подібного конфлікту в XVII столітті, коли він організував там ланцюг місій. Проте, хоча місії допомогли захистити індіанців від рабства, вони дуже сприяли розповсюдженню смертельних для індіанців європейських хвороб. Через значне падіння чисельності індіанського населення та зростання попиту на рабів, бразильські колоністи, починаючи з середини XVI століття, імпортували значну кількість африканських рабів.

Вологе і родюче узбережжя штату Пернамбуку було придатне для вирощування цукрової тростини. Крім цього, таке місцезонаження робило його зручним портом для суден, які вирушали з Португалії на африканський захід і на схід. Цукрова тростина і техніка для його вирощування були завезені у Бразилію з острова Мадейра. Незабаром стала процвітати тристороння торгівля. В її основі лежала праця на плантаціях цукрової тростини завезених із західної Африки негрів-рабів. Цукор постачався на європейський ринок, зростаючі потреби якого вже не могли задовольнятися за рахунок традиційних джерел.

Саме опір автохтонних жителів Бразилії, неможливість їхнього «приручення», їхня висока смертність на плантаціях привели португальців до думки про необхідність ввезення до Америки робочої сили з Африки. Раби ввозилися до Америки головним чином із західного узбережжя Африки. З другої половини XVI ст., і особливо з 1570 р., з початком вирощування в Бразилії

цукрової тростини португальські поселення на західному узбережжі Африки функціонували майже виключно як навантажувальні пункти для работоргівлі. Бразильська плантаційна економіка XVII ст. намертво зросла з Анголою. Вона залежала від припливу ангольської робочої сили.

Оскільки експорт бразильського цукру став основою накопичення багатств правлячим класом Португалії, а виробництво цукру залежало від ангольської робочої сили, головною турботою Лісабона стало здійснення монополії на работоргівлю між Анголою та Бразилією. Небувалого розмаху досягла работоргівля у XVIII ст., коли у Бразилії було знайдено золото. До 1850 р. у Бразилію було завезено 12 млн. рабів, а США – 1 млн., в іспанські колонії Америки – трохи більше 2 млн. рабів.

В більшості родовищ золота працювали африканці, але під наглядом бразильських господарів. Власники рудників робили різницю між рабами залежно від своїх географічного походження. Так, вважалося, що невольники з Гвінеї сильніше і краще пристосовані для виснажливої роботи в золотих копальнях, ніж їхні товариші з нещастя з Анголи. Щодо рабів, імпортованих з Невольничого Берега, існувала думка, що вони мають магічний дар відкривати нові родовища золота. Раби у Бразилії цінувалися як залежно від своїх фізичних і розумових даних, а й у кольору шкіри. Чим чорнішим був колір їхньої шкіри, тим дорожче вони коштували.

Муки невольників, що потрапили до рук португальських работоргівців, починалися ще в Африці. Після захоплення чи купівлі їх сковували ланцюгами і гнали до порту десятки і навіть сотні кілометрів. У порту раби утримувалися в бараках і, доки судів, використовувалися на сільськогосподарських роботах. Праця була настільки важкою і виснажливою, а умови утримання рабів настільки поганими, що багато з них помирали в очікуванні навантаження на невольницькі судна, яких завжди не вистачало.

У день відправлення рабів заганяли до найближчої церкви і там хрестили і називали християнськими іменами. Прирікаючи мільйони африканських рабів на страшні страждання і нелюдські умови існування, їхні мучителі-колонізатори з

властивим їм цинізмом і ханжеством виявляли водночас дивовижну зворушливу турботу про «рятування душ» цих нещасних. Переїзд невільничого судна з Гвінеї до Пернамбуко займав у середньому від 14 до 20 днів, з Анголи до Ресифі – близько 35 днів, до Баїї – 40 днів і до Ріо-де-Жанейро – 2 місяці.

Значне посилення королівської влади у Бразилії відбулося після спроби французів заснувати там свою колонію. У 1555 р. французькі загони оволоділи красивою бухтою Ріо-де-Жанейро, якою, по невідомим причинам, знехтували португальці. Велика португальська ескадра під командуванням генерал-губернатора Мем ді Са, блокувала вхід до гавані і змусила французький гарнізон підкоритися, у 1567 було засноване місто Ріо-де-Жанейро, щоб захистити бухту від майбутніх нападів.

Події, що відбулися в Європі перешкодили подальшому розвитку колонії. Після смерті короля Португалії Себастьяна в 1578 році лісабонський трон обійняв король Іспанії Феліпе II. З 1580 по 1640 рр. обидва королівства були об'єднані іспанською короною. У цей період, через об'єднання двох країн, уся Південна Америка стала частиною іспанських володінь. На Бразилію почалися напади ворогів іспанської корони, зокрема Нідерланди, що недавно здобули незалежність. Голландці захопили і утримували протягом короткого часу столицю країни місто Салвадор в 1624 –1625 роках, а в 1630 р. голландська Західна індійська компанія відрядила флот, який захопив Пернамбуко, що залишився під голландським контролем протягом чверті століття. Новим губернатором володіння компанія обрала Джона Моріса, графа Нассау-Зіген, принца Оранзького і, можливо, найкращого адміністратора в Нідерландах. Голландці почали запрошувати видатних художників і вчених, щоб зробити відомими у Європі ресурси і красу Бразилії. Проте, директори компанії, якими керувала тільки спрага доходів, відмовилися підтримати соціальну політику Джона Моріса, і він пішов у відставку в 1644 р. Багатий плантатор Жого Фернандес Віейра, згодом почав повстання, яке швидко набрало силу серед населення, незадоволеного політикою наступників Джона Моріса. Бразильці, діючи без допомоги Португалії, розбили і вигнали голландців в 1654 р.,

досягнення, яке допомогло появі націоналістичного відчуття бразильців. Офіційно Голландія відмовилася від претензій на бразильську територію за умовами Гаазького договору в 1661 році.

Парадоксальним чином шістдесятирічний союз Португалії й Іспанії дав несподівані переваги заморській колонії Португалії. Скориставшись відсутністю кордонів, португальці і бразильці здійснили походи углиб країни. Першою на їхньому шляху стала капітанія Сан-Вісенте, і саме починаючи з цієї опорної точки у Сан-Паулу, першопроходці відсунули кордон від узбережжя углиб континенту.

Експедиції (*bandeiras*) так званих бандейрантів за рабами-індіанцями та з ціллю пошуку запасів дорогоцінних металів прокладали дорогу через ліси, долали гірські хребти, просуваючись весь час уперед. Експедиціонери (*bandeirantes*) прославилися тим, що захоплювали індіанців і в єзуїтських місіях, і тих, які розгулювали на свободі, і поверталися разом з ними додому. Через діяльність *bandeirantes* кордони майбутньої незалежної Бразилії розширилися.

У 1640 р. португальці на чолі з королем Жуаном IV повернули незалежність від Іспанії і відмовилися залишити окуповані і колонізовані території на захід від первинної лінії, встановленої Тордесільяським договором. Португальці влаштувалися на захоплених ними землями як законні господарі. У другій половині XVII ст. Португалія повністю звільнилася від іспанського панування, у цей період бразильська економіка, що засновувалася на виробництві цукру, сильно ослабла. Занепад у цукровій промисловості призвів до міграції населення з районів його виробництва на неосвоєні землі.

3.2. Головний архітектор Португальської імперії – Афонсу де Албукеркі

Афонсу де Албукеркі – одна з найбільших фігур у португальській історії. Албукеркі відмовився від концепції свого попередника Алмейди – контролювати Індійський океан за допомогою сильного флоту) та висунув нову стратегічну концепцію – створення ланцюга опорних баз та фортець на узбережжі Атлантики

та Індійського океану. Запропонований Албукеркі план передбачав не захоплення широких територій, а, так би мовити, «точкову окупацію» – створення опорних пунктів у найбільш стратегічно важливих та чутливих «нервових центрах» басейну Індійського океану.

Особливу увагу в плані Албукерки надавалося встановленню португальського контролю над східним узбережжям Африки, над входом та виходом з Червоного моря та Перської затоки, в Індії, на далеких Молуккських островах, де вирощувалися найцінніші спеції, та в Китаї, про багатства якого в Європі знали з оповідань Марко Поло. Свій грандіозний та амбітний план створення на Сході великої португальської імперії він прагнув здійснити за допомогою будівництва ланцюга неприступних фортець у Гоа, Діу, Ормузі, Адені, Кочині, Кананорі тощо. Він мав на увазі не просто захистити торгівлю, але, за допомогою цих фортів панувати над тубільними правителями та силою змусити їх визнати себе васалами португальського короля. Резиденцією віце-короля він вирішив зробити Гоа, і тому його першою військовою метою стало завоювання Гоа у 1510 році. Взявши Гоа, Албукеркі вчинив його мешканцям справжню криваву лазню.

У 1511 р. Албукеркі з флотом із 15 суден і з 1600 воїнами прямує до Малакки. Португальці на той час знали, що Малакка – найважливіший стратегічний пункт на шляху до «острівів прянощів» (Молукським островам). У цей час у Малаккі було 100 тисяч озброєних захисників. Малайці мали сильні укріплення, а також значний військовий флот, яким командував капітан із Гуджарату, який мав досвід війни з португальцями. Підійшовши з флотом до Малакки, Албукеркі отримав повідомлення, що султан Малаккі тримає в полоні кількох португальських торговців, кораблі яких були захоплені та пограбовані [5].

Султан вислав до Албукерки послів, які повідомили йому про бажання султана бути у мирі з португальцями. Албукеркі надіслав лист султану, вимагаючи звільнити з полону тих португальців, які ще були живі, а також сплатити захоплені малайцями португальські товари. У листі у відповідь султан

просив Албукерки спочатку укласти з ним мир, після чого обіцяв повернути християн і компенсувати захоплені товари. Албукеркі відповів жорстким ультиматумом: повна компенсація та звільнення полонених – до укладання миру, інакше він атакує Малакку. Султан намагався продовжити переговори, щоб виграти час, водночас гарячково зводячи оборонні споруди.

Дізнавшись про це, Албукеркі направив султану різкий лист з вимогою негайно звільнити полонених португальців і компенсувати награбовану власність погрожуючи у разі відмови розгромити його та позбавити міста. Оскільки ця вимога не була виконана, Албукеркі послав 10 кораблів зі озброєними людьми, які відкрили вогонь кількома хатинами на березі. До смерті переляканий султан зрозумів, що жарти погані, і зараз же наказав повернути Албукеркі всіх полонених португальців і повторив прохання про укладання миру. У той же час султан прискорив свої приготування до оборони міста [2, с. 298].

За дві години до світанку 25 липня 1511 р. португальці розпочали висадку на берег. Під покровом темряви шлюпки безшумно підпливали до берега, і з них вискакували закуті в броню, озброєні мечами та щитами португальські воїни.

Султан відправився на допомогу захисникам мосту з підкріпленням та кількома бойовими слонами. На допомогу малайцям йшло також підкріплення з 700 яванських солдатів, але Албукеркі послав проти них загін своїх воїнів, який напав на яванців, що змусило їх відступити. Багато хто був скинутий у море і потонув. Бачачи, що султан намагається відступити і сховатись у горах, португальський загін під командуванням Жуана де Ліма кинувся його переслідувати. Султан та його син, що піднімалися в гори на слонах, побачивши погоню, повернули назад 2000 воїнів. Португальці атакували слонів зі своїми піками, і слони, отримав поранення почали тікати, врізалися в середину малайського війська, що викликало страшну паніку та хаос. Слон, на якому їхав султан, поранений, схопив погонича хоботом і розірвав його на шматки. Султан, який був теж поранений зміг врятуватися втечею разом зі своїм сином і зятем – королем Паханга [6, с.70-72].

Після переслідування малайців вулицями міста та вбивства багатьох з них Албукеркі відступив до мосту і, звівши частоколи на обох берегах річки, піддав артилерійському обстрілу місто, внаслідок чого більшу його частину, включаючи султанський палац, було зруйновано. Наступного ранку султан послав запитати Албукеркі, чому він атакував місто і що він ще хоче. На це віцекороль відповів, що його величність повинен стати васалом короля Португалії. Султан надіслав ухильну відповідь, намагаючись виграти час, і зараз же наказав відновити укріплення і забезпечити їх подвійною кількістю гармат. Міст також був сильно укріплений, і були зроблені всілякі приготування, щоб протистояти другій атаці португальців.

Албукеркі перебував у стані сумнівів та невизначеності, не знаючи, що робити далі. Однак він відчував, що якщо відступить і залишить Малакку при владі малайців, торгівля в Індійському океані буде назавжди втрачена для португальців. Албукеркі був не такою людиною, яка психологічно ламається за першої невдачі. У цій ситуації Албукеркі вирішив заручитися підтримкою могутніх союзників. Він попросив капітанів двох китайських джонок, що прямували до Сіаму, захопити з собою Дуарті Фернандіша, забезпечивши його листом до правителя Сіама з пропозицією миру та дружби. У той час, коли Албукеркі готувався до нового штурму Малаккі, серед капітанів виникло невдоволення, вони були проти будівництва фортеці в Малакка.

Тому Албукеркі скликав збори капітанів і в довгій промові виклав свою точку зору, яка полягала в тому, що, якщо португальці візьмуть Малакку, Каір і Мекка занепадуть і Венеція не зможе отримувати спеції, внаслідок чого її купці змушені будуть купувати їх у Португалії. Більшість капітанів погодилися з точкою зору Албукеркі, і було вирішено розпочати другий штурм Малаккі. Малайці втекли з мосту і відступили до частокола. Але там Албукеркі висадив своїх людей, які обрушилися на них і після жорстокого бою вибили їх звідти. Після цього Албукеркі сам влаштувався на мосту і послав дві роти з наказами, щоб одна з них зайняла мечеть, а друга позицію на вході на вулицю, що веде до моста. Ця остання позиція була зайнята без особливих зусиль, але захисники

мечеті, серед яких був султан з великим загоном воїнів і слонів, билися героїчно. Однак, зрештою, їхній опір було зламано, і вони бігли, переслідувані португальцями. Коли Албукеркі дізнався, що його люди зазнали нападу з тилу, він поспішив до них на допомогу з ротою солдатів, і коли два португальські загони з'єдналися, вони пробили собі шлях назад. (див. Додаток Б, рис. Б.1)

Албукеркі розпочав будівництво фортеці. Коли будівництво було завершено, португальці отримали у своє розпорядження одну з найкращих і добре укріплених фортець на Сході із двома водосховищами для свіжої води у вежах та з трьома водосховищами у бастіонах. З одного боку, фортеця була захищена морем, з іншого – річкою. Споруда була п'ятиповерховою. Великі та маленькі гармати були спрямовані на всі боки. Незабаром мечеть і частокіл захопили португальські війська. Албукеркі зміцнив мости і послав чотири великі кораблі з бомбардами вгору річкою із завданням вибивати супротивника з обох берегів. Коли настала ніч, португальці влаштувалися усередині своїх укріплень на мосту, уважно спостерігаючи за прилеглою місцевістю. Албукеркі наказав своїм кораблям стати навпроти міста і обстрілювати його всю ніч. Султан біг і послав гінця на острів Лінга просити допомоги у місцевого правителя, але той, хоч і був васалом султана, боючись помсти Албукерки, відмовився надіслати допомогу. Тоді султан Малаккі втік до держави Паханг, звідки відправив посла до китайського імператора, просячи допомоги у війні проти португальців. Султанський посол Туан Насень Мудамар зумів дістатися Пекіна і був удостоєний аудієнції в імператора, який, однак, утримався від згоди на прохання султана Малаккі на тій підставі, що зайнятий війною з монголами. Але, з чуток, справжньою причиною відмови було погане ставлення малайців до китайських купців та доброзичливість, виявлена Албукерки до китайців у Малакка.

Після смерті султана Малаккі багато знатних людей з його оточення повернулися до міста. Албукеркі послав загін яванців обстежити околиці, і вони привели до нього 1500 рабів, які належали султанові. Він змусив їх працювати над спорудженням фортеці. Більшість каменів, що використовувалися для цієї мети, було вилучено з давніх могил колишніх султанів та з мечетей, які були

зруйновані. У результаті було побудовано потужну фортецю, яку Албукерки назвав «А Фамоза» («Славна»).

Наступним кроком Афонсу де Альбукеркі став налагодження стосунків із Сіамом, задля показу продовження стабільної торгівлі в південно-східній Азії. Португальський посол Дуарті Фернандіш, який прибув до Сіаму в китайських джонках, був добре прийнятий місцевим правителем адже Сіам давно суперничав з султаном Малакки і бажав встановити контроль над північної частиною півострову. Під час бесіди з королем Сіаму Дуарті Фернандіш вручив від Альбукерки листа та шпагу як подарунок. Король наказав поводитися з послом з найвищою повагою, показати йому все місто, і відправив до Португалії з Фернандішем свого посла, лист до короля Мануела, рубінову каблучку, корону і меч із золота.

У листі до Мануела король Сіама висловлював почуття дружби і пропонував своє королівство і себе до послуг короля Португалії, а також всілякі товари та людей його країни. Відправляючи посла короля Сіама до Португалії, Албукеркі обдарував його подарунками і відіслав з ним свого посла з інструкціями проінформувати його величність, як він захопив Малакку, і висловити надію, що суди та купці Сіаму торгуватимуть із цим містом. Крім того, Албукеркі прийняв посла султана Кампара – зятя останнього султана Малаккі, який висловив бажання стати васалом короля Португалії. Прибув також посол і від султана Яви, який раніше був у ворожих стосунках із султаном Малакки, та був радий знищенню свого суперника.

У 1511 р., скориставшись відсутністю Албукеркі, який був зайнятий завоюванням Малаккі, 60 000 військо індійців на чолі з Аділ-ханом обложило Гоа і захопило Бенастарін. Зібравши флоту Панджіна, Албукеркі перечекав там мусон і 15 серпня підійшов до Анджедіва. Отримавши підкріплення з Португалії, він попрямував із флотом до Кананору і став готуватися до вирішальної битви. Щоб продемонструвати свою силу, 3000 індійців вийшли із Бенастаріна. Тоді Албукеркі наказав 4000 своїм солдатам та 25 кавалеристам зійти на берег і увірватися у фортецю, яку незабаром взяли. Албукеркі урочисто в'їхав до Гоа.

Доповідь про взяття Бенастаріна і Гоа помічена 23 листопада 1512 р. і закінчується такими словами: «Індія втихомирена, налякана і підпорядкована Вашій Величності».

Отримавши наказ від короля Мануела спробувати захопити Аден і поринути у Червоне море, Албукеркі відплив із Гоа у лютому 1513 р. з флотом із 20 кораблів. Аден був тоді добре укріпленим і процвітаючим центром мусульманської торгівлі. Він служив притулком для мусульманських купців, котрі боялися португальських військових судів і свого роду складом транзитних товарів з Індії. Португальці тепер уже дійшли розуміння того, що саме Аден, а не Сокотра (як вони думали раніше) був брамою до Червоного моря і що, володіючи Аденом, вони легко могли заблокувати арабську торгівлю в Червоному морі і припинити будь-які спроби мусульман підірвати португальську монополію на торгівлю з Індією. Албукеркі планував захопити Аден та інші стратегічні пункти на узбережжі, перешкодити приготуванню Єгипту до вторгнення до Індії, налагодити зв'язки з країною «пресвітера Іоанна».

Процвітаюче місто мало перейти до рук португальців, а з ним і всі його багатства, про які мріяли солдати та офіцери. З Кочина були привезені спеціальні сходи, досить широкі для того, щоб дозволити шести чоловікам підніматися поруч, але вони послужили погану службу португальцям. Ентузіазм і рішучість, з якою вони кинулися на штурм фортеці 26 березня 1513 р., стали, хоч як це парадоксально, головною причиною невдачі цього штурму. Лише небагатьом португальцям вдалося потрапити у місто. Це були ті, хто піднявся на стіни до того, як сходи розвалилися, і ті, хто проліз через дві низькі амбразури для гармат. Усі, хто проник у місто, були вбиті. Загальна кількість загиблих у джерелах відсутня.

Серед причин невдачі Албукеркі варто виділити, по-перше недостатність сил, що було результатом надмірного розпилення військової могутності на величезному географічному просторі, який зробив Мануел і який заохочував Албукеркі. Завоювання було розпочато, проте завойовники вже явно виявляли ознаки втоми. Албукеркі постійно вимагав надсилання нових людей та

матеріалів, але король відповідав лише скаргами на непомірні витрати, які він несе через Індію.

По-друге, хоча проекти Албукеркі спокусили та захопили короля, він вважав витрати на колонізацію надто високими і хотів їх зменшити, проте таким чином, щоб це не зашкодило справі. Звідси – непослідовність і суперечливість у королівських наказах, які прямували до Албукерки: король наказує залишити Гоа після того, як воно завойоване; він вимагає підкорити «короля» Калікута, але знаходить обтяжливе будівництво фортеці там; рекомендує Албукерки виявляти ощадливість та економність, але водночас наказує зруйнувати мусульманську могутність у Червоному морі [19, р. 75-89].

Невдала португальська атака на Аден викликала велике розчарування Албукеркі, який часто говорив, що для володіння Індією та всім Сходом королям Португалії необхідні чотири речі: захоплення та утримання Адена, щоб контролювати вхід у Червоне море; утримання Ормузу, щоб контролювати вхід до Затоки; утримання Діу та утримання Гоа, щоб панувати над усією Індією. Албукеркі відступив у Червоне море, але наказав спалити всі кораблі, що стояли в Аденському порту. Вже в Червоному морі він захопив кораблі з Бербери і Зейли, наказавши «відрубати руки і відрізати носи і вуха» маврам екіпажів цих кораблів і кинути їх на землю шейха Адена.

Португальський флот був затриманий у Камарана зустрічними вітрами до середини липня 1513 р. Перш ніж залишити Червоне море, Албукеркі надіслав листа королю з хрещеним мавром через Африку, і, щоб не викликати підозр у тубільців, йому одягли на ноги кайдани, тож його можна було прийняти за раба-втікача. Цей посланець дістався Португалії. Король був втішений добрими звістками і доручив йому доставити відповідь Албукерки.

Відступивши, Албукеркі рушив до Оманської затоки, де легко підпорядкував собі порти Калайате, Куріате, Маскат, Сохар та Орфасан. Незабаром після цього він захопив Ормуз, де почав будувати фортецю, що викликало протести його капітанів, які воліли захоплювати в морі мусульманські судна з Мекки. У листі королю Мануелу 4 грудня 1513 р. Албукеркі повідомляв

докладні відомості про все Червоне море, про порти Ефіопії та Аравії, про їхнє торгове і стратегічне значення і про ті правила, які дотримувалися при навігації в Червоному морі. Він виклав також королю свій план: взяти Аден, побудувати фортецю в Массауа, щоб отримати доступ до «золота країни пресвітера Іоанна», а потім направити військову експедицію проти Меккі. В основі цього плану Албукеркі лежала ідея конквісти та дух хрестового походу. Але у 1515 р. Албукеркі помер, не здійснивши своїх планів.

Стратегічна концепція, запропонована Албукеркі для португальської політики щодо Сходу, була заснована на тих же принципах, що і їх атлантична стратегія, але мала більш войовничий, експансіоністський характер. Стратегічний план Албукеркі був проектом завоювання багатьох східноафриканських та азійських держав та створення величезної португальської колоніальної імперії. Вона повинна була включати східне узбережжя Африки, Червоне море і Перську затоку, Індостанський півострів, далекі Молуккські острови, де вирощувалися найцінніші спеції, та Китай, про багатства якого знали з оповідань Марко Поло. Коли Албукеркі вступив на посаду віце-короля, португальці володіли в Індійському океані лише 7 фортецями: Софала, Мозамбік, Кілва на африканському узбережжі, на острові Сокотра, а також Кочином і Кананором на малабарському березі і, нарешті, маленьким фортом на островах Анджедів біля Гоа. До кінця губернаторства Албукеркі зміг здійснити майже повністю ту частину своєї програми, яка стосувалася Індійського океану.

На середину XVI ст., у тому числі завдяки Альбукеркі, португальці створили величезну колоніальну імперію, що являла собою систему військово-морських баз в Індійському океані, що були розкидані на великій відстані один від одного: Софала, Мозамбік, Момбаса – у Східній Африці; Ормуз і Маскат – у Перській затоці; Діу, Даман, Басейн, Гоа, Кочин – в Індії; Коломбо – на Цейлоні; Малакка – в Малаї; Амбоїну, Тернаті, Тідорі, Соло – в Індонезії (пізніше Макао – в Південно-Китайському морі). Військова присутність португальців в басейні Індійського океану поклала край торговій діяльності арабів, які виступали як

головні посередники, що забезпечували інтенсивність, міцність і безперервність цих зв'язків [2, с. 300; 19, р. 75].

3.3. Встановлення відносин із Китаєм

У Малаккі в 1509 р. португальці почали збирати неупереджену інформацію, проте Том'є Пірес – португальський аптекар, колоніальний адміністратор і дипломат у 1512-1515 роках все ще вважав, що Афонсу де Альбукерке може легко завоювати весь прибережний Китай з китайської сторони, маючи ще більш обмежену інформацію, в 1520-х роках вони вважали португальців лише народом – завойовником з Малакки та Південної Індії.

Король Мануел I дозволив торговельну місію в 1517 році і 17 червня 1517 року португальське посольство на чолі з Андраде відплив на сімох озброєних гарматами торгових судах та мусульманським перекладачем. Андраде був обраний керівником посольства в Лісабоні ще в 1515 році, щоб як фармацевт він міг на користь португальців та Європи дослідити типи фармацевтичних препаратів, які використовувались в Східній Азії.

Головним послом місії був обраний Томе Піріш, королівський аптекар, який також їздив до Індії і написав у 1515 році визначну роботу про азіатську торгівлю.

Також для участі в посольстві в якості головного комерційного агента для організації торгівлі між португальцями та китайцями було призначено флорентійського купця Джованні да Емполі, який перебуваючи в Індії написав звіт про торгівлю з Китаєм. Однак Джованні загинув 15 жовтня 1517 року у Китаї ще на початку місії, через те, що корабель, на якому він перебував, випадково загорівся.

Хоча місія затрималась в результаті втрати корабля у Малаккській протоці, вони, тим не менш, висадилися в гирлі Перлової річки (Чжуцзян) 15 серпня з вісьмома кораблями і домовилися з китайськими чиновниками щодо можливої торгівлі шовком і порцеляною в Кантоні. В очікуванні дозволу пропливти вверх

по річці до Кантону, командувач китайського флоту Наньтоу (під юрисдикцією Чжуншаня, розташованого в гирлі річки Чжуцзян) тримав флот кораблів Андраде в гирлі Чжуцзян цілий місяць. Після того, як Андраде став погрожувати попливти до Кантону без дозволу, командир флоту нарешті вирішив пропустити португальців, надавши штурманів для допомоги в подорожі.

При вході в порт Кантона, португальська флотилія вітальним гарматним залпом перелякала місцевих жителів і чиновників, який самі португальці розглядали як дружній салют, оскільки спостерігали, що китайські купецькі кораблі робили так в португальській Малакці. Китайські чиновники стали ще обережнішими у відносинах з португальцями, оскільки скинутий король Малакки був лояльним данником імператорського двору Мін. Португальці пояснили, що, скидаючи малаканського короля, вони допомагали місцевим китайським купцям, які зазнавали утисків під його правлінням. В очах офіційних осіб Кантона це додало додаткових негативних спекуляцій щодо португальських відвідувачів, оскільки приватна китайська закордонна торгівля була заборонена згідно з чинними законами Хай Цзінь, згідно з якими лише китайський уряд мав право вести зовнішню торгівлю.

Хоча місцеві чиновники Кантона уважно спостерігали за португальцями та їхніми кораблями, влада провінції, яка прибула до Кантону надала португальській делегації теплий прийом, надавши їм комфортне житло та можливість доставити їх товари на берег. Китайці знову запідозрили Андраде, цього разу як шпигуна, коли він відправив корабель уздовж узбережжя провінції Фуцзянь шукати подальших торговельних перспектив, але після цього він виправив ситуацію, коли віддав наказ про те, що місцеві жителі, які постраждали від дій португальців можуть звернутися до нього за відшкодуванням збитків. Окрім дослідження узбережжя Фуцзянь, Андраде послав одного зі своїх капітанів на ім'я Жоржи де Машкареньяш досліджувати острови Рюкю після того, як він почув про їхню красу під час перебування в Малакці. В очікуванні дозволу вирушити вглиб країни, португальське посольство на чолі з Фернаном

де Андраде і Томе Пірішем було змушене зупинитись в Кантоні з 1518 року до січня 1520 року, коли бажаний дозвіл нарешті надійшов.

Під час перебування Фернана Піріша в Кантоні, у серпні 1519 року його брат Сімон де Андраде відплив з Малакки до Китаю з невеликим екіпажем на трьох джонках. Сімон одразу справив погане враження на китайців, коли збудував укріплений форт у центрі острова Туен Мун, призначеного для торгівлі з усіма іноземцями. Незабаром після цього Сімон урочисто стратив португальця і заборонив іншим іноземцям (в основному сіамам та іншим вихідцям із Південно-Східної Азії) торгувати на острові, що налаштувало китайців проти нього ще більше. Коли китайський чиновник відвідав острів і почав підтверджувати владу Мін над ним, Сімон став агресивним і вдарив його, збивши з чиновника капелюх.

Проте найбільше обурення у китайців викликали чутки про те, що португальці на чолі з Сімоном нібито викрадали дітей для канібалізму. Можливо Сімон заробив португальцям репутацію викрадачів дітей і канібалів, купуючи китайських рабів – дітей та підлітків, деякі з яких, імовірно, були викрадені після того, як Сімон запропонував місцевим китайцям за них великі суми грошей. Дійсно, деякі хлопчики та дівчатка з багатих китайських сімей були пізніше виявлені португальською владою в Діу на заході Індії.

Хоча офіційних повідомлень про зловживання Сімона не надходило і він залишався в Китаї ще до вересня 1520 року, але чутки про його поведінку (яка стала асоціюватися з поведінкою усіх португальців), безсумнівно, дійшли до імператорського двору в Пекіні, який незабаром звинуватить португальців в цих діях.

У січні 1520 року Португальське посольство нарешті отримало дозвіл вирушити з Кантона на північ. Місія досягла Нанкіна, де в травні 1520 року отримало швидку аудієнцію у імператора Чжу Хоучжао, який в цей час відвідав це місто під час своєї подорожі. Однак подальші дипломатичні переговори мали бути відновлені після повернення імператора до Пекіна, тому португальське посольство було відправлено туди, щоб на місці чекати повернення імператора.

Хоча жодні китайські джерела не розповідають про цю подію, португальські джерела містять оповіді про те, як для отримання аудієнції з імператором португальців викликали в перший і п'ятнадцятий день кожного місячного місяця, щоб урочисто вклонитися перед стіною Забороненого міста. В Пекіні португальське посольство отримало повідомлення про те, що імператор прибув до Тунчжоу в січні 1521 року і наказав стратити повсталого принца Нін. Португальському посольству також стало відомо, що до Пекіна прибули послы від вигнаного португальцями султана Малакки, які бажали отримати допомогу від китайського імператора у вигнанні португальців-завойовників і відновленні на посаді попереднього султана. Португальці також знали про двох чиновників – Цю Даолун і Хе Ао, які надіслали доповіді мінському уряду з засудженням португальського завоювання Малакки і обґрунтуванням того, що португальське посольство не має бути прийняте імператором. Були також повідомлення, надіслані до Пекіна кантонськими чиновниками, в яких стверджувалося, що португальці були набридливими іноземцями, які попри заборону прагнули побудувати власний торговий пост.

Зі смертю імператора Чжу Хоучжао 19 квітня 1521 року були започатковані жалобні церемонії, які скасували всі інші церемонії, включаючи прийом іноземних посольств. Новопризначений Великий секретар Янь Тінхе почав боротись з потужним впливом євнухів, що здавна існував при імператорському дворі і який став особливо потужним за імператора Чжу Хоучжао. Хоча чиновники Мін дотримувались думки, що при дворі повинні прийматися лише іноземні держави-данники, які мали такий статус при заснуванні династії, саме євнухи хотіли розширити комерційні зв'язки з новими іноземними країнами. Ці бажання заохочувались під час правління імператора Чжу Хоучжао, якому було цікаво дізнатися про іноземні та екзотичні народи. Однак з смертю Чжу Хоучжао завдяки діям Яня Тінхе вплив євнухів при дворі ослабнув і Тінхе оголосив про відмову прийняти португальське посольство на чолі з Пірішем і Андраде відразу на наступний день після смерті імператора.

Посольству було наказано залишити Пекін і повернутись до Кантону, куди воно прибуло у вересні 1521 року [43].

У 1522 р. флот з шести кораблів під командуванням Мартіма Афонсу де Мело досяг вод Гуандуна, але через чотирнадцять днів був змушений відступити, втративши два кораблі і десятки людей. У роки, з 1519 по 1522 рік, офіційними португальськими каналами в португальському штаті Індія було зроблено спробу створити постійний торговий порт, морський торговий пост у районі Гуандуна, домігшись цього як за допомогою договорів, так і за допомогою військової сили, щось на зразок того, що існувало в Ост-Індії. У 1522 р. центральний уряд Китаю відреагувало негативно і заборонило контакти з португальцями.

Спроби Португальської держави створити ситуацію офіційних відносин ні дипломатичними засобами (у 1517 р.), ні військовими (у 1519-1522 рр.) не матеріалізувалися. Однак напівофіційні та приватні комерційні морські відносини продовжували існувати і навіть зазнали зростання з 1530-х років. Як китайські, і португальські джерела повідомляють про існування 1530–1535 рр. регулярних та сезонних португальських торгових постів уздовж узбережжя провінцій Гуандун (Макао, 1535 р.; Шанчуань Дао, 1549 р.; Ланбайцзяо 1542-1549 рр.); Фуцзянь (Сяминь, 1539 р. та 1544-1549 рр.) та Чжейцзянь (Нінбо, 1530 р. та з більшою регулярністю з 1542-1544 рр.).

У 1549 р. Франциск Ксав'єр католицький священник-єзуїт зустрівся в Малаккі з одним японцем, який зумів порушити його благочестиві думки і спалахнути багату уяву розповідями про Японію. Ксав'єр приймає рішення вирушити туди, щоб визволити нещасних японців із духовного полону хибних язичницьких релігій і зробити їх улюбленими чадами Ісуса Христа. У квітні 1549 р. Ксав'єр з двома єзуїтами та трьома японцями відплив з Гоа, взявши курс на Японію. Після того як вони ошчасливили християнством і врятували там безліч заблукалих душ, 22 листопада 1551 р. Ксав'єр відплив до Індії. Прибувши в середині лютого 1552 р. до Гоа, він почав вимагати, щоб віце-король послав до Пекіна посольство, у складі якого він сподівався пробратися до Китаю. Віце-король довго не погоджувався, але врешті-решт Ксав'єр його вмовив. Посольство

на чолі з одним купцем, який був не проти закупити китайські товари, відпливло з Гоа 14 квітня 1552 року.

Пікантність ситуації полягала в тому, що в цей час в'їзд іноземцям до Китаю було суворо заборонено. Однак він зміг у серпні 1552 р. на маленькій джонці таємно пробратися на китайський острів Санчоан, де вступив у переговори з одним китайським купцем, який погодився в обмін на порох допомогти йому проникнути до Піднебесної. Але раптово Шав'єр захворів на тропічну лихоманку і помер 3 грудня 1552 р.

Діяльність наступників Ксав'єра становить не менший інтерес. В Азії він проклав шлях християнству основою всіх завойованих португальцями територіях колегій, резиденцій і місій. Його наступники значно збільшили кількість цих закладів. Вони не тільки будували нові церкви та колегії. Йшлося про справжні місіонерські бази, а зразком для них стала колегія Св. Павла до Гоа. Єзуїти влаштувалися у всіх містах Малабара, де португальці збудували фортеці, причому вони майже завжди влаштовувалися в будинках, збудованих раніше членами інших орденів.

Центри, які все ще продовжували виживати з появою Макао: Лангбайцзяо в 1560 р. налічував від п'ятисот до шестисот португальців, а португальська торгівля в районі Нінбо збільшувалася, принаймні до 1588 року. Однак усі ці сезонні торгові посади поступово зникнуть. Оскільки концентрація морської та комерційної торговельної діяльності в Макао збільшилася, і цей торговий пост продовжуватиме забезпечувати свою надійність та безпеку.

Макао не тільки привабив морські, торговельні та фінансові інтереси південних громад Китаю та південної Японії, але й об'єднання португальців у Китайському морі. У середині XVI століття, у 1540-х і 1550-х роках, португальці розселилися по трьох найпотужніших китайських морських торгових провінціях – з півночі на південь: Чжецзян, Фуцзянь та Гуандун.

З 1547 по 1549 рр. йшло систематичне переслідування португальських судів, організоване провінціями Фуцзянь і Чжецзянь. Хоча після цього була певна модерація, оскільки ефект вже досягнуто. Ми не знаємо, наскільки ці

переслідування були пов'язані з посиленням японського фактору, але через кілька років (1554 р.), всупереч подіям у цих провінціях, португальцям вдалося користуватися певними правилами морської торгівлі за підтримки влади провінції Гуандун.

Португальцем, який досяг цього розуміння, був капітан «Чауля» Леонель де Соуза. Чаул був портом у португальському штаті Індії, який підтримував активний торговий маршрут із Китаєм та китайськими мореплавцями та купцями з одинадцятого століття.

Безперечно, ці контакти в Чаулі і з нього вплинули на торгіву розрядку, досягнуту Леонелем де Соузою, що передбачало певну трансформацію ситуації в Португалії. У 1554 р. тенденція концентрації португальської морської торговельної діяльності в районі Гуандуна була вже незворотною. З 1557 року почалася авантюра щодо забезпечення базової стабільності сезонного поселення таким чином, щоб перетворити його на постійне міжнародне портове місто.

Португальцям прийшлося довго пробиватись крізь Китайський ізоляціанізм, з часом китайцям прийшлося змиритись з новим морським сусідом. Саме переслідування португальців дало можливість утворенню Макао, який надовгий час стане одною із ключових точок південно-східної торгівлі.

Бразилія буде жемчуженою Португальської імперії, її нескінченні землі, ресурси, принесуть португалії величезне багатство, які будуть використані для торгівлі на сході. Важким періодом у колонії стане час коли португалія втратить свою незалежність об'єднавшись з Іспанією у Іберійський союз, вороги Іспанії голандці розпочнуть набіги на колонію, без діяльності центральної влади на ці дії заставить колонію самій оборонятись, і коли голандців буде вигнано це сильно допомогло націоналістичній прояві бразильців.

Завдяки Альбукеркі, португальці створили величезну колоніальну імперію, що являла собою систему військово-морських баз в Індійському океані, що були розкидані на великій відстані один від одного: Софала, Мозамбик, Момбаса – у Східній Африці; Ормуз і Маскат – у Перській затоці; Діу, Даман, Басейн, Гоа, Кочин – в Індії; Коломбо – на Цейлоні; Малакка – в Малаї; Амбоїну,

Тернаті, Тідорі, Соло – в Індонезії (пізніше Макао – в Південно-Китайському морі). Військова присутність португальців в басейні Індійського океану поклала край торговій діяльності арабів, які виступали як головні посередники, що забезпечували інтенсивність, міцність і безперервність цих зв'язків.

Спроби Португальської держави створити ситуацію офіційних відносин ні дипломатичними засобами (у 1517 р.), ні військовими (у 1519-1522 рр.). Однак напівофіційні та приватні комерційні морські відносини продовжували існувати. Десятиліття преслідувань португальців дали змогу утворитись Макао, місто яке стало важливою точкою Португальсько-Китайських відношень на довгий час.

РОЗДІЛ 4. ПРОТИСТОЯННЯ ПОРТУГАЛІЇ ТА ІСПАНІЇ. ВТРАТА ПОРТУГАЛІЄЮ ГЕГЕМОНІЇ

4.1. Від Тордесіальського до Сарагоського договору

Формування території Іспанської імперії почалося не з часу першої подорожі Х. Колумба на захід 1492 року, а значно раніше. Зростання активності в сфері зовнішньої політики іспанських королівств Кастилії та Арагону було помітним вже в XIII ст. Ще за два століття до падіння Гранадського Емірату, у 1291 р., організовуючи військові експедиції в Північну Африку, кастильський і арагонський монархи уклали договір, за яким право на завоювання Тріполі і Тунісу отримував Арагон, а Алжиру і Марокко – Кастилія. В історії іспанського завоювання і дослідження Америки можна виділити три етапи. Перший з цих періодів тривав чверть століття – від початку першої подорожі Христофора Колумба до Америки у 1492 р. і до 1518 р. Друга дата ознаменувалася початком експедиції Е. Кортеса в Мексику і позначила принципово новий період в історії іспанського завоювання Америки. Другий етап конкісти був найбільш масштабним. Він починається в 1519 р. з початком експедиції Кортеса в Мексику. До 1519 р. на спустошених конкістою Антильських островах зосередилося багато іспанських завойовників. Шукаючи нові землі, їхні погляди були спрямовані на Американський материк, східні контури якого вже були частково обстежені впродовж двох перших десятиліть XVI ст. Саме в середині XVI ст. завершується другий, найбільш масштабний етап конкісти в Новому Світі. З цього часу починається третій етап освоєння Америки. Відбувається процес дослідження білих плям, яких залишалось ще дуже багато [3]. Поява двох великих клоніальних держав з однаковим бажанням розширатись в усі сторони не могло спричинити нічого іншого як суперництва, та що б дві великих держави не почали війну на світ появилася ідея Тордесіальського договору (див. Додаток В, рис. В.1.), підписаний 7 червня 1494 року в місті Тордесіальс цей договір був

призначений для вирішення спору, що виник після повернення Христофор Колумб і його команди, що плавали під Короною Кастилії. По дорозі назад до Іспанії він спочатку зупинився Лісабон, де попросив ще одну зустріч з королем Іоанном II, щоб довести йому, що на південному заході є інші острови.

Дізнавшись про круїз, спонсорований кастильцями, португальський король надіслав листа з погрозами католицьким монархам, королю Фердинанду та королеві Ізабелла, заявляючи, що за Алькасівським договором, підписаним у 1479 р., і за папською буллою *Aeterni regis* 1 у 1481 році на південь від Канарських островів Португалії, всі землі, відкриті Колумбом, насправді належали Португалії. Португальський король також заявив, що він уже вживає заходів до того, щоб флот (армада, очолювана Франсіско де Алмейда) незабаром вирушив і опанував нові землі. Прочитавши листа, католицькі монархи зрозуміли, що в Атлантиці вони не мають військової сили, порівнянної з португальськими, тому вони пішли дипломатичним шляхом. 4 травня 1493 р. папа Олександр VI (Родріго Борджіа), арагонець з Валенсії по народженню, видав указ у буллі, у бік Кастилії. У буллі не згадувалася Португалія або її землі, тому Португалія не могла претендувати на відкриті землі, навіть якщо вони знаходилися на схід від лінії булли Александра VI «*Inter caetera*». В іншій буллі, *Dudum siquidem*, передав усі материки та острови, Іспанії, навіть якщо на схід від лінії.

Португальський король Іоан II не був задоволений такою домовленістю, вважаючи, що вона дала йому надто мало землі – це завадило йому заволодіти Індією, його найближчою метою. До 1493 р. португальські дослідники досягли південного краю Африки, мису Доброї Надії. Малоімовірно, що португальці підуть на війну через острови, з якими зіткнувся Колумб, але явна згадка про Індію була серйозною проблемою. Оскільки Папа не вніс змін, португальський король розпочав прямі переговори з католицькими монархами, щоб перемістити лінію на захід і дозволити йому претендувати на недавно виявлені землі на схід від лінії. В угоді він прийняв *Inter caetera* як відправну точку обговорення з Фердинандом та Ізабеллою, але зрушив лінію кордону на 270 ліг на захід, захищаючи португальський шлях уздовж узбережжя Африки і даючи

португальцям право землі, які зараз складають східну чверть Бразилії. Кожна сторона думала, що інша була обдурена, дипломатичний триумф Португалії, португальці не тільки отримали справжній шлях у Індію, але більшу частину Південної Атлантики.

Договір ефективно протидіяв буллі Олександра VI, але згодом був санкціонований Папою Юлій II через булу *Ea quae pro bono pacis* від 24 січня 1506 року. Незважаючи на те, що договір був укладений без консультації з Папою.

Дуже мало з нещодавно розділеної території європейці фактично бачили, оскільки її було розділено лише за договором. Кастилія отримала землі, включаючи більшу частину Північної та Південної Америки, багатство яких у 1494 р. було мало доведено. Найсхідніша частина нинішньої Бразилії була передана Португалії, коли в 1500 році Педро Альварес Кабрал висадився там, на шляху до Індії. Присутня думка що португальці вже знали про американський виступ, який становить більшу частину Бразилії до цього часу, тому його висадка в Бразилії не була випадковою. На це вказує, наприклад, що Кабрал приземлився на бразильському узбережжі на 12 градусів на південь від очікуваного мису Сан-Роке, так що ймовірність такого виходу на берег внаслідок негоди або навігаційної помилки була мала; і цілком імовірно, що Кабрал отримав вказівку дослідити узбережжя, про існування якого як підозрювали, а й вже знали.

Армади Португальської Індії та торгові шляхи з Васко да Гама подорож 1498 року та іспанські галеони Маніла-Акапулько торгові шляхи, встановлені у 1568 році Лінія суворо не дотримувалася – іспанці не чинили опір португальській експансії Бразилії по меридіану. Однак Іспанія намагалася зупинити просування португальців в Азію, стверджуючи, що лінія меридіана проходить по всьому світу, розділяючи весь світ навпіл, а не лише Атлантику. Португалія відступила, домагаючись ще однієї папської заяви, що обмежує демаркаційну лінію Атлантикою. Це було дано папою Львом X, який дружелюбно ставився до Португалії та її відкриттів, що проявилось у 1514 році в буллі *Praecelsae devotionis*. «Тому, що від карти паморочиться голова Кастилії, здавалося, вона

не погоджувалася з цим (межі демаркації в мису Сан-Агустін) Офіцери Хаус благав короля дати їм дозвіл провести пілотну нараду щодо цього та виправити картки» [45, р. 212].

Розділені володіння, санкціоновані договором, тривали, навіть коли Іспанія та Португалія була об'єднана під одним королем між 1580 та 1640 роками, поки договір не був замінений Мадридським договором 1750 року. Виникаючі протестантські морські держави, особливо Англія та Нідерланди, та інші треті сторони, такі як католицька Франція не визнали поділ світу лише між двома католицькими народами за посередництва папи. Тордесільяський договір лише визначив лінію демаркації у лігах від островів Зеленого Мису. У ньому не вказано лінію в градусах, не вказано конкретний острів або конкретну довжину його ліги. Натомість у договорі говорилося, що ці питання повинні бути вирішені спільним плаванням, яких ніколи не було. Число градусів можна визначити через відношення морських ліг до градусів, яке застосовується до Землі незалежно від її передбачуваного розміру, або через конкретну морську лігу, що застосовується до справжнього розміру Землі, яку назвають сферою Генрі Харрісс.

Одна із перших думок в Арагоні була висловлена Хайме Феррером в 1495 р. на прохання арагонського короля і кастильської королеви цим монархам. Він заявив, що демаркаційна лінія проходила на 18° на захід від самого центрального острова островів Зеленого Мису, який, за Харріссом, знаходиться Фоґо і має довготу $24^\circ 25'$ на захід від Грінвіча тому Феррер помістив лінію на $42^\circ 25'$ з.д. на своїй сфері, що на 21,1% більше за нашу сферу. Феррер також заявив, що в його лізі 32 олімпійські стадіони, або 6,15264 км по Харріссу, таким чином, лінія Феррера проходила в 2276,5 км на захід від Фоґо на $47^\circ 37'$ з.д. на нашій сфері [41].

Перша думка в Португалії, що збереглася, відноситься до планісфери Кантіно 1502 року. Тому що його демаркаційна лінія проходила на півдорозі між мисом Сен-Роке (північно-східний мис Південної Америки) та гирлом річки Річка Амазонка (її гирло позначено *Todo este mar he de agua doce* – «Все це море

прісна вода» – і її річка позначена Rio grande, «велика річка»). Харріс дійшов висновку, що лінія знаходилася на $42^{\circ} 30'$ з.д. на нашій сфері. Харріс вважав, що великий естуарій на захід від лінії на карті Кантіно був естуарієм Ріо-Мараньяо (зараз цей естуарій Байя-де-Сан-Маркос, а річка тепер Мearім), потік якого настільки слабкий, що його затока не містить прісної води.

Спочатку демаркаційна лінія не охоплювала Землю. Натомість Іспанія та Португалія могли завоювати будь-які нові землі, які вони відкрили першими, – Іспанія на заході та Португалія на сході, навіть якби вони пройшли один одного на іншому кінці земної кулі. Але відкриття Португалією високо оцінених Молуккських островів в 1512 в., змусило Іспанію в 1518 р. заперечити, що Тордесільяський договір розділив Землю на дві рівні півкулі. Після того, як кораблі флоту Магеллана, що вціліли, відвідали Молуккські острови в 1521 році, Іспанія заявила, що ці острови знаходяться в її західній півкулі. На початку XVI століття у Віторії було укладено договір між Іспанією та Португалією; 19 лютого 1524 року і скликав Бадахоську хунту на зустріч у 1524 році, на якій дві країни намагалися досягти угоди щодо антимеридіану, але зазнали невдачі. Зрештою, вони погодилися в договорі, підписаному в Сарагосі, про те, що Іспанія відмовиться від своїх претензій на Молуккські острови після виплати Португалією Іспанії 350 000 дукатів золота. Щоб запобігти вторгненню Іспанії на Молуккські острови Португалії, антимеридіан повинен був перебувати в $297\frac{1}{2}$ лігах або 17° на схід від Молуккських островів, проходячи через острови Лас-Велас та Санто-Томе. Ця відстань трохи менша за 300 ліг, визначених Магелланом як відстань на захід від Лос-Ладронеса до філіппінського острова Самар, який знаходиться на захід від строго на північ від Молуккських островів.

Хоча острів Санто-Томе за договором не був ідентифікований, його «Islas de las Velas» (Острова Парусів) з'явилися на ряд карт: в іспанській історії Китаю у 1585 р., в 1594 р. на карті світу Петруса Планціуса, також на анонімній карті Молуккських островів в лондонському виданні Linschoten 1598 р. і на карті світу Петро Керіо 1607 р., позначеної як ланцюг островів північ-південь в північно-західній частині Тихого океану, яка в той час також називалася «Islas de los

Ladrones» (Острова Злодіїв). Їхня назва була змінена Іспанією в 1667 році на «Islas de las Marianas» (Маріанські острови), які включають Гуам на південному краю. 144°45' східної довготи Гуама знаходиться на схід від Молуккських островів, що становлять 127°24' с.д. на 17°21', що за стандартами 16-го століття дуже близько до 17° східної довготи за договором. Ця довгота проходить через східний край головного північного японського острова Хоккайдо і через східний край Нової Гвінеї, де Фредерік Дюран провів демаркаційну лінію. Моріарті та Кейстман помістили демаркаційну лінію на 147° с.д. на відстані 16,4° на схід від західного краю Нової Гвінеї (або 17° на схід від 130° с.д.). Незважаючи на чітку заяву в договорі про те, що демаркаційна лінія проходить на 17° на схід від Молуккських островів, деякі джерела розміщують лінію на схід від Молуккських островів.

Сарагоський договір врешті не змінював і не уточнював демаркаційну лінію. Так само і лінія Тордесільяс не підтверджувала претензію Іспанії на рівні півкулі (180° кожна), тому дві лінії ділили Землю на нерівні півкулі. Частка Португалії становила приблизно 191°, тоді як частка Іспанії була приблизно 169°. Обидві частини мають велику похибку $\pm 4^\circ$ через великий розкид думок щодо розташування лінії Тордесільяс.

Португалія отримала контроль над усіма землями та морями на захід від лінії Сарагоси, включаючи всю Азію та сусідні з нею острови, досі «відкриті», залишивши Іспанії більшу частину Тихого океану. Хоча Філіппіни не були названі в договорі, Іспанія неявно відмовилася від будь-яких претензій на них, оскільки вони знаходилися значно на захід від лінії. Проте до 1542 р. король Карл V вирішив колонізувати Філіппіни, вважаючи, що Португалія не буде протестувати, тому що на архіпелазі немає спецій. Хоча кілька експедицій, відправлених із Нової Іспанії, провалились, Іспанія змогла захопити їх.

Тордесільяський і Саргоський договори та булли папи Олександра IV здавалося, повинні були підвести офіційне правове підґрунтя під запланований поділ всіх земель, які були за межами Європи, між двома іберійськими державами і визнати всі нововідкриті в майбутньому землі їхньою винятковою

власністю. Однак, подальший розвиток подій засвідчив, що ці наміри не вдалося реалізувати, оскільки претензії на одноосібне володіння всіма заморськими землями були неприйнятні для інших європейських монархів. Дорогоцінні метали, що хлинули з Америки до Європи, стали безпосереднім і надзвичайно вагомим доказом цінності цього поки що маловідомого європейцям континенту. Вони стали метою руху на Захід неіберійських націй і стали визначальним стимулом у прагненні інших європейських країн заперечити іспано-португальський поділ заморських територій, отримавши у ньому свою частку.

4.2. Іберійський союз та втрата Португалією колоній

У 1578 році король Португалії Себастьян несподівано загинув у битві при Ксар-ель-Кебір у Марокко, залишивши португальську корону літньому кардиналу Дону Енріке. До своєї смерті в 1580 році кардинал Король не призначив спадкоємця престолу і витратив більшу частину свого часу на те, щоб визначити майбутнє португальського королівства. Його коротке правління традиційно трактувалося істориками-націоналістами як спроба протистояти неминучому правлінню Філіпа II Іспанського в Португалії, враховуючи сильну позицію Філіпа II у лінії престолонаслідування. Проте суперником правління Філіпа II став позашлюбний син інфанта Луїса та онук короля Еммануїла I (1495–1521), дон Антоніо, пріор Крато. Після смерті дона Енріке, у червні 1580 року в Сантарені дон Антоніо проголосив себе королем Португалії, але незабаром після цього зазнав поразки від іспанської армії під командуванням герцога Альби в битві при Алькантарі. Згодом король Іспанії Філіп II був коронований королем Португалії Філіппом I, заснувавши Іберійський союз. Кандидатура дона Антоніо, однак, затрималася після 1580 року до його смерті в 1595 році, оскільки він використовував місцеву підтримку в Португалії та вступав у зв'язки з іноземними європейськими державами, щоб загрожувати імперії Філіппа II.

Португальська церковна еліта не мала єдиної позиції щодо кризи престолонаслідування, що дозволило Філіпу II також вести переговори про їх

підтримку. Визнання того, як Філіпу II необхідно було заручитися підтримкою, негайно викликає питання про соціальну основу влади в ранньомодерній Європі та припускає крихкість, якою дом Антоніо міг скористатися, щоб претендувати на престол і підірвати могутність Філіпа II, що являло собою привабливу перспективу для Англії, Франції та Іспанських Нідерландів. У 1580-х роках Філіп II та його наступники створили нові виконавчі установи, які були повністю під їхнім контролем і укомплектовані особами з найближчого оточення королів, щоб поширити свою владу над португальською елітою та установами, які раніше мали користуватися певною автономією та впливом.

У той час як Філіп II був офіційно оголошений королем Португалії в 1581 році дворами Томара, Азорські острови чинили опір іспанському правлінню до 1583 року через їхню підтримку дона Антоніо [26]. У 1582 році експедиційний корпус відплив із Лісабона та знищив більший флот Дона Антоніо, і лише острів Терсейра все ще чинив опір, у 1583 році була відправлена інша більша Армада, яка успішно повернула Азорські острови. Потенційну вразливість придбання Португалії Філіпом II можна побачити як через виклик дона Антоніу, так і через зусилля Філіпа II встановити своє правління. Філіп II, намагаючись задовольнити безпосередні вимоги місцевих еліт, створив уявлення про те, що він «завоював Португалію» шляхом завоювання, успадкування та переговорів. Філіп II міг створити лояльну португальську знать, присуджуючи титули місцевій еліті, серед інших обіцянок, оскільки він не користувався загальною підтримкою

Португалія залишалася юридично окремою у своєму імперіалізмі, свідком лише певного іспанського впливу на свої завоювання після об'єднання корон, тому що їхні попередньо встановлені комунікаційні мережі в Азії виявилися більш впливовими, ніж інституційні зміни в 1580 році. У випадку Ормуза та Перської затоки кастильська політика вплинула на португальські території, борючись з теоріями політичної автономії. Правда, було багато миттєвих наслідків Союзу для заморських територій, наприклад, те, як голландці почали нападати на колишні португальські території в Бразилії та інших місцях по всьому світу.

Прихід англійських і голландських компаній в Азію швидко спричинив крах караванної торгівлі прянощами. Вже в першому десятилітті XVII століття напрямок торгівлі перцем і спеціями змінився, оскільки міста Леванту почали імпортувати їх з Європи [40, с. 173]. Проблема принципала(особа, яка дає доручення) та агента(особа, яка виконує доручення) між короною та штатом Індія була відповідальною за неефективність португальського підприємства в Азії. Взявши на себе продаж захисту, ринок перцю, спецій та інших азіатських товарів продовжував переважно більшість протікати через Азію до міст Леванту. Ці ринки продовжували відзначатися невизначеністю, непрозорістю та волатильністю. У довгостроковій перспективі ця стратегія та форма організації не виявилися корисними для португальської корони.

Дозволити агентам брати значну участь у здобичі завоювань у ранні періоди можна розуміти як засіб стимулювання агентів утверджувати домінування Португалії у ворожому оточенні. Але коли цей шлях пройдено, повернення назад не буде. Поступово потреба у військовій силі та рішучості зменшилася, а можливості мирної торгівлі зробили меркантильний підхід більш привабливим. Але на той час інтереси різноманітної групи агентів, які склали Estado da India(Штат Індія був заснований у 1510 році герцогом Афонсу де Албукеркі, включала в себе Гоа, Дадра і Нагар-Хавелі, Даман і Діу, а також Мумбаї), від капітанів до бюрократів, включаючи священників, місіонерів, моряків, касадо (португальців, які одружилися та оселилися в Азії), та багатьох інших, були вже вкорінені в системі. Корона, природно, усвідомлювала, що її грабують її власні агенти, і вона систематично намагалася реформувати систему. Але загалом ці спроби були невдалими, не в останню чергу тому, що врешті-решт їх мали втілювати ті самі люди, які були одержувачами вигоди з статус-кво. Невдача модернізації є наслідком політичної економії, а не культури. Тобто саме проблема «принципал-агент» породила, а залежність від шляху зберегла систему, засновану на перерозподілі, а не на прибутках від торгівлі, оскільки сторони, які постраждали б від більш ефективної системи, були в змозі блокувати їх.

Невдача була спричинена не навігаційними причинами, а скоріше інтересами різних агентів у Малаці, Кочімі та Гоа, які понад 75 років були посередниками на цьому ринку, багато з них касадо, які оселилися в цих регіонах. Дослідник Годіньо (1965, стор. Том III, стор. 36) стверджує, що «прямий шлях похитнув би основи імперії, оскільки вона складалася не лише з набору фабрик, персонал яких постійно змінювався і прагнув повернутися до метрополія, а також мережа поселень». Другий приклад стосується серії спроб корони змінити природу Estado da India і того, як товари з Азії поверталися до Португалії. У 1570 році Корона скасувала свою монополію як єдиного покупця перцю та інших товарів в Азії та єдиного продавця в Лісабоні. Свобода торгівлі була відкрита для всіх приватних інтересів з обмеженням, що товари повинні ввозитися через Лісабон, де вони сплачуватимуть мито. У преамбулі закону, який відкрив ринок, чітко вказується, що причиною цієї зміни було те, що попередні обмеження торгівлі були «судовою фікцією», оскільки закон постійно порушувався, а штрафи накладалися рідко. Реформа привела закон у відповідність із реальністю, оскільки велика частина перцю, який доставлявся до Європи, надходила не через монополію Корони, а радше через каравани та через контрабанду в Estado da India. Дослідник Стингард стверджує, що «ймовірно, що марнотратство та корупція на практиці зменшили прибутки Корони: це було б найбільш очевидним поясненням радикальної реорганізації перцю, проведеної в 1570 році» [40, с.98]. Але ця зміна мало допомогла збільшити прибуток корони, оскільки контрабанда та торгівля як великими, так і дрібними приватними інтересами в Estado da India тривала безперервно протягом усього періоду. Уже з 1520 року існував закон, згідно з яким кораблі, які робили зупинки на шляху назад до Португалії, мали право виходити на сушу лише одній особі, щоб перевірити постачання та інші справи, із суворими покараннями для тих, хто не підкорявся, а також для одержувача товари на суші та для капітана та першого помічника капітана. Подібна турбота існувала, коли кораблі нарешті прибули в Тежу в Португалії. Очевидно, ці обмеження були менш ефективними, оскільки в 1601 році корона дійшла до того, що найняла кастильських інспекторів для

нагляду за розвантаженням кораблів. Це суперечило присязі ніколи не призначати іноземців на посади в державному управлінні Португалії та, ймовірно, виникло через недовіру корони до своїх власних штатних агентів.

Режим свободи торгівлі проіснував недовго, оскільки ціна на перець залишалася встановленою поставками, які надходили через Левант, і в 1576 році була випробувана нова схема, яка розділила перцевий бізнес між короною та німецьким підрядником на ім'я Конрад Ротта, який мав би ексклюзивне право купувати перець в Азії та транспортувати його назад до Португалії. Ідея полягала в тому, що половина перцю належала б короні, але автоматично придбаний компанією Rott, щоб уникнути зниження цін на конкуренцію між обома сторонами. Ці нові домовленості також не протистояли падінню цін на перець, оскільки каравани продовжували це робити забезпечити більшу частину європейського попиту, що свідчить про ймовірний намір Estado da India блокувати азійські товари цим маршрутом були неефективними. Причина, знову ж таки, мала багато спільного з безліч інтересів у штаті Індія, які фактично брали участь у великому рекеті був. Коли в 1586 році підприємство знову було реорганізовано, цього разу здано підрядникам які повинні були продати перець, який вони привезли до корони, за фіксованою заздалегідь визначеною ціною.

Кілька інших змін було випробувано до 1597 року, коли корона знову підтвердила свою позицію свою монополію. Ці постійні зміни були спричинені невдоволенням корони прибутків, отриманих від свого азійського бізнесу, і до труднощів, з якими стикаються багато з них підрядники, які повинні були конкурувати з поставками, що надходили через Середземне море. У 1591 році, наприклад, жодне судно з Індії не прибуло до Португалії. До кінця століття голландцям вдалося пропливти мис Доброї Надії, і англійці збиралися зробити те саме так що майбутні перспективи отримання прибутків були ще гіршими.

Третій приклад невдалої спроби реформувати та адаптувати португальське підприємство до Новим мінливим середовищем є створення Португальсько-Індської компанії в 1628 р. На цьому португальська монополія вже була порушена англійськими та голландськими компаніями і кількість кораблів, що

щороку відправляються з Португалії в Азію, а також обсяг торгівлі, різко впав. Усі португальські центри в Азії, за винятком, можливо, Макао, зазнавали фінансові труднощі, і все підприємство дало дефіцит, оскільки Лісабон мав відправити більше ресурсів, ніж він отримав. Ідея наслідувати голландські та британські компанії була природною, враховуючи успіх цих організацій у своїй торгівлі на Сході, незважаючи на брак досвіду роботи в цьому регіоні. Проте, оскільки до свого заснування португальська компанія була більше підпорядкована політичним, ніж комерційним інтересам, і, отже, дуже відрзнялася від цих компаній у важливих аспектах.

Створенням Ост-Індської компанії (EIC) в Англії займалися члени купецького класу, і хоча корона визнала монополію, дипломатичну допомогу та підтримку англійського флоту, компанія ніколи не підпорядковувалася уряду. Голландська Ост-Індська компанія (Vereenigde Oost-Indische Compagnie – VOC) частково належала Генеральному штату, і муніципальні органи влади мали повноваження вказувати директорів компанії, однак влада купецького класу була такою, що вона була більшою швидше за все, VOC контролювала уряд, ніж навпаки. Ці структури власності надали компаніям значну автономію для професійного досягнення своїх комерційних інтересів, тоді як перешкода через мережу інтересів в Estado da India могла бути більшим викликом для португальської компанії, ніж загроза, яку представляють її нові конкуренти. Португальська компанія офіційно не підпорядковувалася португальському уряду, на практиці португальська корона та бюрократія в Індії систематично надсилають компанії інструкції та запити [22,70].

Під час перших виборів для заснування компанії корона призначала усіх директорів. За винятком одного, усі були дворянами, і жоден із них не мав капіталу, інвестованого в компанію. Корона визначала політику закупівель перцю в Індії і навіть втрутилася в такі незначні деталі, як постачання двоярусних ліжок на борт. Корона також вказувала, скільки суден вона очікує відправляти щороку, хоча брак ресурсів у Компанії часто руйнував ці очікування. В Азії мало місце подібне державне втручання в бізнес компанії. Віце-король

Гоа, наприклад, використовував судна Компанії у власних інтересах і інтересах уряду, незважаючи на те, що це було заборонено. Значною мірою через відсутність поділу між приватною та королівською природою Португальської компанії їй так і не вдалося залучити будь-яких значних приватних інвестицій, незважаючи на

Тиск корони, щоб це сталося, включаючи пропозицію дворянських титулів залежно від інвестована кількість. Нові християнські бізнесмени (навернені євреї), які домінували в більшості португальська торгівля та капітал були основним потенційним джерелом інвестицій. Проте факт що статут Компанії передбачає можливість конфіскації підписного капіталу у випадку ересі з боку інвестора створено зовсім інше бізнес-середовище з якими стикаються англійські та голландські колеги. Зрештою, португальська корона була відповідальна за понад 75% підписного капіталу, різні муніципалітети брали участь з 23% і менше 0,1% надійшло від приватних інвесторів. У 1633 році португальська корона постановила, що через Неспроможність компанії залучити приватний капітал, це основна причина існування, вона більше не буде продовжувати фінансувати поїздки. Лише через п'ять років після створення компанія була ліквідована.

Коротка історія португальсько-індійської компанії, як і два попередні приклади, ілюструє вплив абсолютистських політичних інститутів і здатність тих, кому загрожує зміни, щоб блокувати реформи та інновації, які можуть підвищити ефективність і загальний добробут. В усьому у трьох випадках португальське підприємство зіткнулося зі світським занепадом і стагнацією, і все ж не вдалося прийняти багатообіцяючі зміни. Хоча нові організаційні форми передвіщали більше економічні показники, вони також мали перерозподільні наслідки. В результаті реформи були або заблоковані, або спотворені, ніколи не зустрічаючи середовища, де вони могли б справді процвітати.

Одже, занепад португальської азійської імперії був результатом багатьох факторів. Португальці були беззаперечними в Індійському океані з моменту перемоги над флотом Калікут і Мамлюкський султанат. Але століття тотального

контролю над Індійським океаном закінчився, коли в 1595 році голландці досягли Яви. У 1602 році вони заснували VOC (Нідерландська Ост-Індська компанія). Приблизно в ті ж роки англійці також створили EIC (Ост-Індська компанія). Як згадувалося раніше, португальці запровадили систему *Mare Clausum* і тільки озвіл на плавання мали португальські кораблі або кораблі, що перевозили картас. Крім того, з 1580 року Португалія була інтегрована в *Monarquia Hispánica*, з якою воювала Нідерланди та Англія. Так, португальці намагалися вигнати їх з Індійського океану силою, але їм не вдалося. Уже в 1620 році голландці були домінуючою морською силою в острови прянощів і англійці змогли перемогти португальців у Сураті, зовсім поруч Гоа. Це продемонструвало слабкість *Estado da India*, яка не змогла захистити навіть в Індії.

Тордесільяський і Саргоський договори та булли папи Олександра IV здавалося, повинні були підвести офіційне правове підґрунтя під запланований поділ всіх земель, які були за межами Європи, між двома іберійськими державами і визнати всі нововідкриті в майбутньому землі їхньою винятковою власністю. Однак, подальший розвиток подій засвідчив, що ці наміри не вдалося реалізувати, оскільки претензії на одноосібне володіння всіма заморськими землями були неприйнятні для інших європейських монархів.

Суперництво закінчилось лише коли на престол Португалії зійшов Іспанський король Філіпп 1 (Філіпп 2 в Іспанії) утворивши Іберійський союз. Проти цього виступав дон Антоніо та інші португальські дома, але їхні сили були значно менші і тому безуспішні. Хоча і Португалії дали можливість керувати її колоніями нові суперники в вигляді Англії та Голландії уже мали сили протистояти та перемагати португальців у східній торгівлі. Великі прибутки вкладені у багатство корони, а не держави, представлять вже у XVII ст. досі аграрну державу, чий інститут не будуть представляти капіталістичні свободи. Тому з часом більш промислові держави у вигляді Англії та Нідерландів, перехопили на себе ініціативу у торгівлі з Індією, а потім підкорили її.

ВИСНОВКИ

Завершуючи магістерське дослідження, маємо підбити підсумки і узагальнити отримані результати.

Протягом першого століття присутності Португалії в Індійському океані великі орієнтовані на землю імперії, такі як Моголи, Китайська імперія чи Перси, терпіли присутність Португалії на своїх узбережжях. Вони терпіли їх, тому що їхня основна торгівля велася всередині країни, а не морем, тож вони не дуже хвилювалися щодо претензій Португалії на Індійський океан. Але протягом XVII століття вони змінили свою думку і не хотіли більше терпіти португальців. Іноді вони навіть об'єднувалися з англійцями, щоб вигнати португальців зі своїх берегів. Після ще кількох нападів віце-король зрозумів, що Португалія не може протистояти англійцям, голландцям і місцевим державам сама, і в 1635 році було укладено мирний договір з ЕІС. Однак це не зупинило напад голландців на португальські кораблі та володіння. Голландці швидко вигнали португальців з островів прянощів, Малакки, Цейлану та Нагасакі.

Португалія визначається як імперія, яка спрямувала свою увагу та три напрямки: Африка, Бразилія та Азія. Усе закінчилось тим, що після кризи XVII століття Бразилія залучила майже всі ресурси, спрямовані в колонії, і продовжувала поглинати їх до своєї незалежності. Китай, Моголи та Персія змінили свою думку і не хотіли більше терпіти португальців. Вони навіть об'єднувалися з англійцями, щоб вигнати португальців зі своїх берегів. Однак це не зупинило напад голландців на португальські кораблі та володіння. Голландці швидко вигнали португальців з островів прянощів, Малакки, Цейлану та Нагасакі.

Але до цього Португалія була найвидатнішою в Західній Африці, Бразилії та Індії, у зеніті свого розвитку, водночас зберігаючи значний вплив на більшу частину моря в Південній півкулі. Іберійський успіх справді був значним, про що свідчить масштабний експорт товарів, ефективне функціонування плантацій і контроль над землею.

Досліджуючи причини успіху імперії та колонізації, природно було б оцінити як роль, так і силу війська. Зрозуміло, що західним державам вдалося створити першу в історії глобальну гегемонію завдяки перш за все військовій перевазі; з точки зору впорядкованих армій, гармат і, що особливо важливо, повністю справної вогнепальної зброї. Європейська морська війна була покращена завдяки застосуванню успішної ісламської зброї, запозичення таких прийомів, як латинське вітрило у мусульман, а потім поєднання його з традиційним квадратним вітрилом на каравели, що давало більшу мобільність і стабільність до своїх човнів. Португальці стали рушієм європейських інновацій, будучи першими, хто встановив гармати на палубах своїх кораблів.

Початкові фінансові внески, партнерство між державними підприємствами та приватними інвестиціями, дозволили як іспанцям, так і португальцям досліджувати та колонізувати, чого інші європейські країни також не бажали брати на себе зобов'язань. Генріх Мореплавець, є прикладом приватного інвестора, який заохочував, керував і фінансував португальські морські дослідження аж до своєї смерті. Таке фінансування, звичайно, було необхідним для будь-якої успішної місії, оскільки було важливо підготувати запаси для подорожі, робочу силу та кораблі, а також ресурси для заснування та зміцнення колоній.

Для успішного завоювання, окрім великого припливу грошей на початку, існування колоній мало бути життєздатним. Цьому сприяла торгівля, на якій португальці, зокрема, робили великий акцент. Якби колонії втрачали гроші, їхня діяльність стала б нежиттєздатною. Торгівля була надзвичайно важливою для виживання іберійського впливу в усьому світі, і це було досягнуто завдяки «консолідації королівських монополій», таких як одноосібне володіння Португалією торгівлею перцем, яка щоразу була більш прибутковою.

Португальські колонії отримували найбільшу вигоду від торгівлі насамперед тому, що вона, зосереджувала більше уваги на комерційні мережі і менше на їхнє бажання культурного враження. Про це свідчить їх взаємодія з азійськими бізнесменами для отримання привілеїв, а також формування

ефективного торгового шляху через Нагасаки, Макао і Гоа. Така гнучкість була б малоімовірною в інших країнах Європи, і ця абсолютна гнучкість була очевидною причиною того, що торгівля була рушієм успіху португальської імперії.

Відносини з корінним населенням також були важливим фактором успіху португальського колоніалізму. Португальці, хоч і мали дружні стосунки з торговими партнерами іншої етнічної приналежності, брали участь у ранніх формах рабства, змушуючи африканських чоловіків працювати на цукрових плантаціях у нещодавно відкритій Бразилії.

Однак, хоча моральна безтурботність узаконює таку практику заради економічної вигоди, це не обов'язково дорівнює поразці з точки зору їх цілей. Рабство могло розглядатися як причина успіху. Це було вигідно як португальським, так і іспанським колоніям. Це, як наслідок, збільшило виробництво та видобуток срібла, який наприкінці XVI століття становив одну п'яту загального бюджету Іспанії. Работоргівля, особливо після того, як більшість корінного населення померло від хворіб, завезених з Іспанії, дозволила Іспанії зберегти свою монополію на американське срібло, товар, який пояснюється самим існуванням іспанської влади.

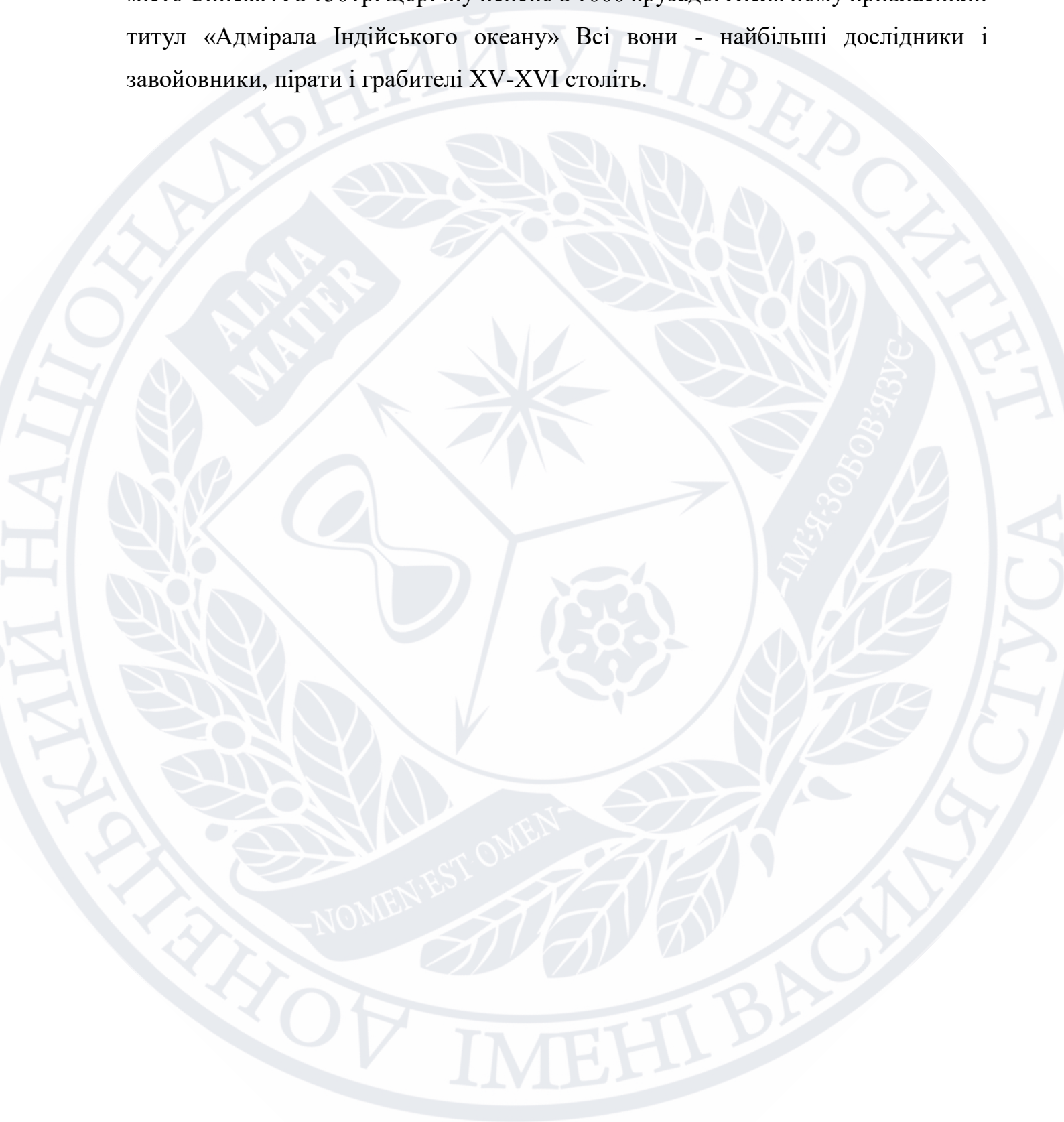
Оскільки Італії перешкоджала політичній слабкості, Франції погрязла в релігійних війнах, Голландія була надто маленькою а Англія не була зациклена на внутрішніх проблемах, Іспанія та Португалія мали явну можливість для майже виняткової експансії за кордон: поділ територій для колонізації за Тордесільяським договором 1494 р. Існували відмінності між Іспанією та Португалією, перша була більш військово-орієнтованою, а друга мала більший морський фокус, домінуючи на морських шляхах в Індійському океані протягом століття. Іспанія була більш безкомпромісною з корінними жителями своїх колоній; тоді як Португалія зробила б це лише за наявності економічних можливостей. Тим не менш, і Іспанія, і Португалія мали початкову волю, достатню військову силу та системи рабства та торгівлі на той час для

консолідації та підтримки колоній. Відтепер, вони могли монополізувати свої відповідні сфери, особливо в Південній півкулі, протягом багатьох десятиліть.

У центрі уваги дослідження також перебувають особистості: погляду у більшості будуть жорстокі грабіжники, пірати люди що підуть на усе заради своєї вигоди. І дивлячись на історію цих жорстоких персон розумієш що правителі і високі чиновники не любили, щоб видатні люди зазнавалися і часто не отримували заслуженої вдячності від них. Всім відома доля Колумба, що відкрив для Іспанії Нове Світло, його відправили з Америки в Іспанію в ланцюгах, так і не добився від корони задоволення своїх претензій. Бартоломеу Діаш, що уперше обігнув мис Доброї Надії і шлях, що відкрив португальцям в Індію, повинен був віддати кращих мореплавців своєму супернику Васько так Гаморі, який повів португальські кораблі по підготовленому Діашем шляху. Педро Альвареш Кабраль, що відкрив Бразілію, був відчужений від всіх справ і кінець життя провів в бездіяльності. Афонсу де Албукеркі загине від хвороби, так і не реалізувавши свої грандіозні плани. Васко Нуньес де Бальбоа, що відкрив Тихий океан і шлях, що проклав в Перу, був страчений по помилковому обвинуваченню в зраді. Фернандо Магеллану довелося бігти зі своєї батьківщини в Іспанію, і тільки там після довгих поневірянь отримав можливість здійснити свій геніальний план кругосвітнього плавання. Сам Ернандо Кортес, що завоював Карлу V нову імперію, був байдуже забутий правителями Іспанії. Кабеса де Вака, що уперше перетнув Америку від океану до океану, що відкрив гирло Міссісіпі і Парагвай, був відвезений в Іспанію в окови і заслонець в Африку. Гонсало Хіменес де Кесаде, тридцять п'ять років мандрував по недосліджених землях Південної Америки, що завоював багату державу Чибча, через брехливі обвинувачення був з ганьбою висланий з Іспанії. Однак не така була доля Васько так Гамір. Ця людина чудово розуміла значення свого відкриття і зуміла отримати за нього нагороду навіть від короля Мануеля «Щасливого», який прославився своєю невдячністю. Васко так Гамору нікому не дозволяв поменшувати ціну своїх заслуг. Вже під час тріумфального в'їзду в Ліссабон, він отримав титул «дон», чим був прирівняний до володарного знання.

Король обіцяв виділити йому земельні угіддя, без яких цей титул тільки пустий звук. У 1499 році Мануель подарував у володіння Васько так Гаморі його рідне місто Синеж. А в 1501р. щорічну пенсію в 1000 крузадо. Після йому привласнили титул «Адмірала Індійського океану» Всі вони - найбільші дослідники і завойовники, пірати і грабітелі XV-XVI століть.

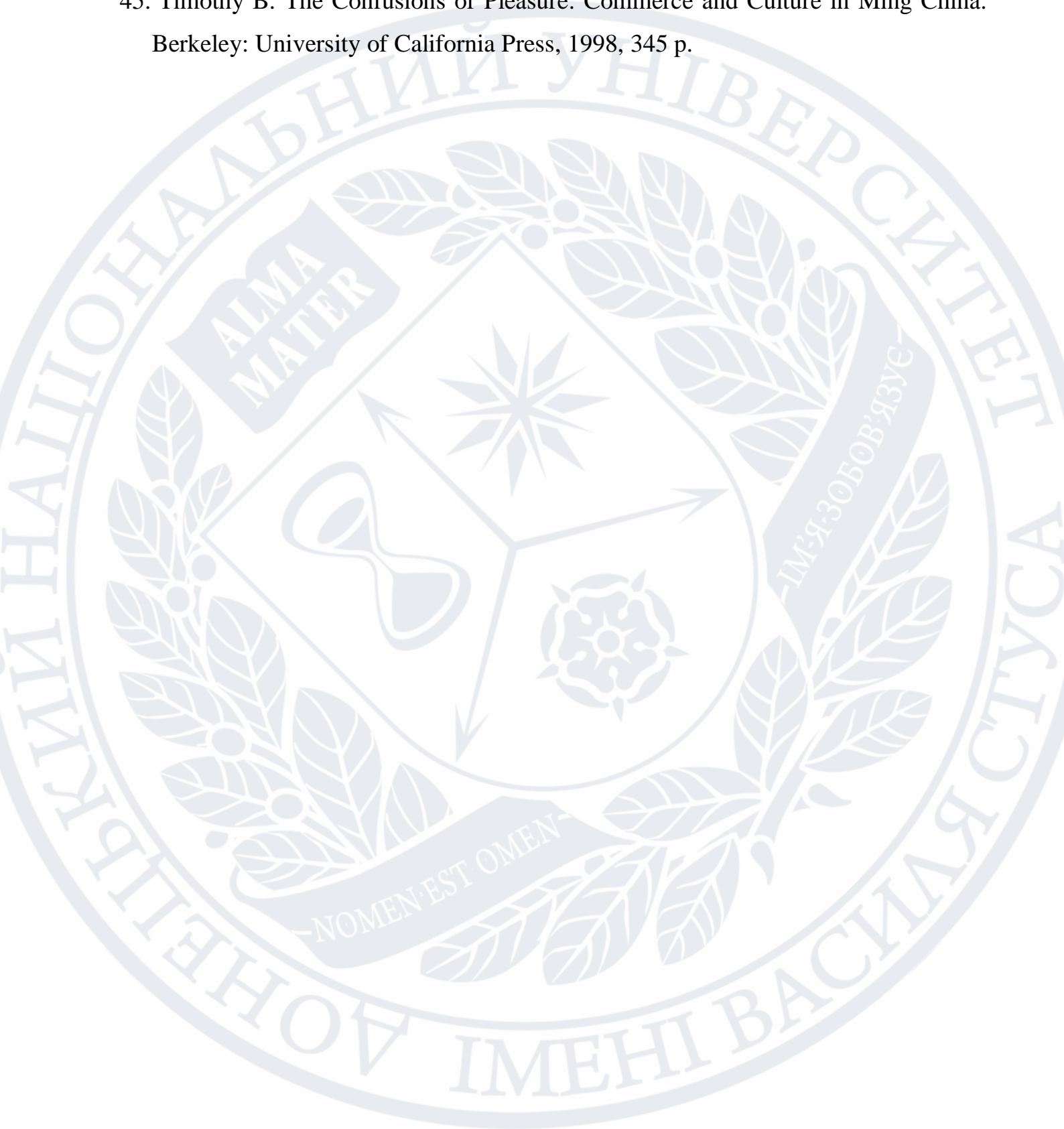
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Вітер І.І. Великі географічні відкриття та їх вплив на економічний розвиток країн європейської цивілізації. *Наукове мислення: Збірник статей учасників двадцять восьмої всеукраїнської практично-пізнавальної інтернет-конференції «Наукова думка сучасності і майбутнього»*, (25 березня – 4 квітня 2019 р.). 2019. С. 34-45.
2. Джеджора О. Історія європейської цивілізації / Частина І: До кінця XVIII століття. Львів: Видавництво ЛБА, 1999. 434 с.
3. Кеймен Г. Іспанія: дорога к імперии / пер. с англ. А. Демина, В. Капустина. М.: «Издательство АСТ», 2007
4. Кремер Ст. 300 мандрівників та дослідників: Біогеографічний словник / пер. з англ. М., 1966. 638 с.
5. Лук'янюк В. Португальське завоювання Гоа. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/1210Q/>
6. Лоссовський І.Є. Культурно-історичні пам'ятки епохи раннього колоніалізму в Південно-Східній Азії. Науковий вісник Дипломатичної академії України. Вип. 22; Ч.1: Зовнішня політика і дипломатія: традиції, тренди, досвід. Київ, 2015. С. 69-79.
7. Магидович І.П., Магидович В.І. Нариси з історії географічних відкриттів Т 1-2., М., 1982
8. Моляков Г.І. Геологи. Географы. Биографический справочник. Киев: Наукова думка, 1985.
9. Мустафін О. Р. Справжня історія Раннього Нового часу. Харків: Фоліо, 2014. 416 с.
10. Національна бібліотека в Лісабоні URL: <http://www.museudearteantiga.pt>
11. Національний музей стародавнього мистецтва у Лісабоні. URL: <https://www.bnportugal.gov.pt>
12. Поляка Г. Б. Всесвітня історія: Підручник для вузів / За ред. Г. Б. Поляка, О. М. Маркової. М.: ЮНИТИ - ДАНА, 2000. 742 с.

13. Таболкін Д. 500 знаменитих людей планети. Харків: «Фолио», 2006.
14. Харт Г. Морської шлях в Індію. Москва: Іноземна література, 1954. 330 с.
15. A Short History of Spain and Portugal. URL:
[URL:http://aerocomlab.stanford.edu/jameson/world_history/A_Short_History_of_Spain_and_Portugal.pdf](http://aerocomlab.stanford.edu/jameson/world_history/A_Short_History_of_Spain_and_Portugal.pdf)
16. Alguns documentos do arghivo nacional da torre do tombo acerca das navegações e conquistas portmezas. URL: https://purl.pt/26221/4/hg-8607-a_PDF/hg-8607-a_PDF_24-C-R0150/hg-8607-a_0000_1-614_t24-C-R0150.pdf
17. Anthony R. D. History of Portugal and the Portuguese Empire, Cambridge University Press, 2009, 356 p.
18. Anthony R. D. The Portuguese in India and other studies, 1500-1700. Farnham: Ashgate, 2009. 352 p.
19. Bernardo Mueller Dept. How the East was Lost: Institutions and Culture in 16th Century Portuguese Empire of Economics Universidade de Brasilia Douglass North, 1990, p. 36
20. Bartolomeu Dias. URL:
<https://exploration.marinersmuseum.org/subject/bartolomeu-dias/>
21. Denis C. T., John K. F., The Cambridge history of China. Cambridge University Press, 1978. 1231 p.
22. Diffie B.W., Winus G. D. Foundations of the Portuguese empire, 1415-1580, University of Minnesota Press 1978. 533 p.
23. Documentos históricos. URL:
https://memoria.bn.br/pdf/094536/per094536_1928_00001.pdf
24. Encyclopaedia Britannica, Inc, Britannica Student Encyclopedia, 2015. 44 p.
25. Henry O. F. A naturalist's wanderings in the Eastern Archipelago, a narrative of travel and exploration from 1878 to 1883, London, S. Low, Marston, Searle & Rivington, 1885.
26. Henry Louis Gates Akyeampong and Gates, Dictionary of African Biography, 2011
27. Hermann J. Politics and diplomacy in the Portuguese crisis: The candidacy of Dom Antônio, Prior of Crato (1578–1580). *Giornale di Storia*, 2013. №13. P. 1–25.

28. Juan díaz de solis estudio histórico. [URL: https://ia903401.us.archive.org/17/items/juandazdesol100medi/juandazdesol100medi.pdf](https://ia903401.us.archive.org/17/items/juandazdesol100medi/juandazdesol100medi.pdf)
29. Kenneth P. Maxwell. *Conflicts and Conspiracies: Brazil and Portugal, 1750-1808*. New York: Cambridge University Press, 1973.
30. Klein S., Francisco L. *Slavery in Brazil*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 356 p.
31. Luís Filipe Barreto. The status of macao during the sixteenth and seventeenth centuries. URL: <http://www.icm.gov.mo/rc/viewer/20036/1328>
32. Michael L. B. *The Cambridge history of Latin America: Colonial Latin America*. Cambridge University Press, Cambridge, 1984. 919 p.
33. Lyle n. McAlister *Spain and Portugal in the New World, 1492-1700. Europe and the World in the Age of Expansion*. 1984. Volume 3. 620 p.
34. Lockhart, James; Schwartz, Stuart B. *Early Latin America: A History of Colonial Spanish America and Brazil*. New York: Cambridge University Press, 1983.
35. Mark Cartwright Portuguese Macao published on 21 June 2021. URL: https://www.worldhistory.org/Portuguese_Macao/
36. Mark Cartwright Prince Henry the Navigator. URL: https://www.worldhistory.org/Prince_Henry_the_Navigator/
37. Niels S. *The Asian trade revolution*. University of Chicago Press, 1974, 441 p.
38. Patricia C. *Vasco Da Gama: So Strong a Spirit* Publisher : Cavendish Square, 2006, 80 p.
39. Pradines, S. . Portuguese fortresses in East Africa. *Forts*. 2016. № 44. P. 50-75.
40. Russell, Peter. *Prince Henry 'the Navigator': a Life* New Haven, CT: Yale University Press, 2000.
41. Russell-Wood, A. J.R. *From Colony to Nation: Essays on the Independence of Brazil*. ed. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1975.
42. Russell-Wood, A. J.R. *The Portuguese Empire, 1415-1808*. JHUP, 1998
43. Stephen R. B. *1494: How a Family Feud in Medieval Spain Divided the World in Half*, Publisher Thomas Dunne Books 2011, 304 p.

44. Stuart B. S. *Sugar Plantations in the Formation of Brazilian Society*, Cambridge University Press, 1986, 644 p.
45. Timothy B. *The Confusions of Pleasure: Commerce and Culture in Ming China*. Berkeley: University of California Press, 1998, 345 p.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

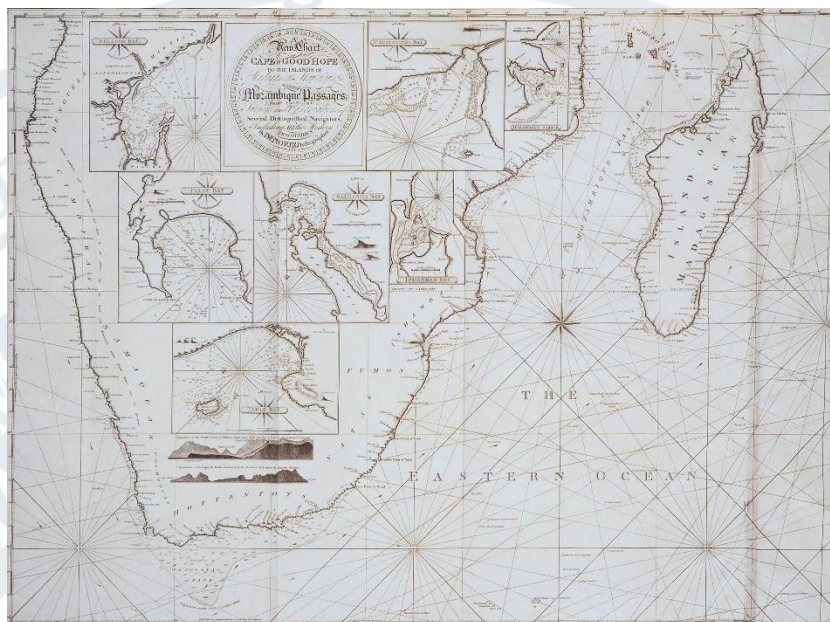

Рис. А.1 Карта із зображенням мису Доброї Надії, південь Африки [16]

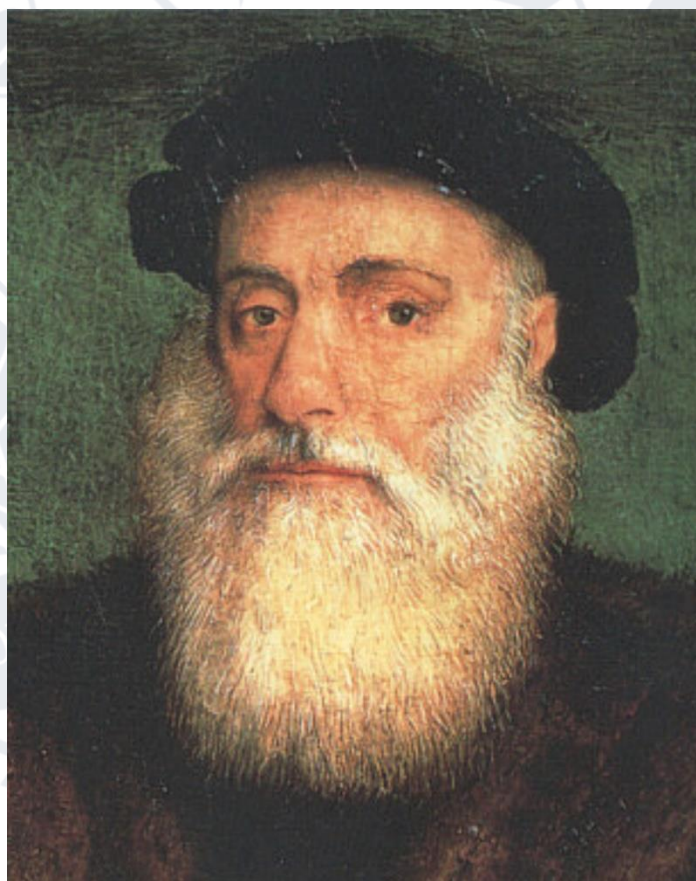

Рис. А.2.Васко да Гама.Портрет Г. Лопеша(Національний музей стародавнього мистецтва у Лісабоні) [10]

ДОДАТОК Б

Рис. Б.1 Брама португальської фортеці у Малакці(сучасний вигляд)[8]

ДОДАТОК В

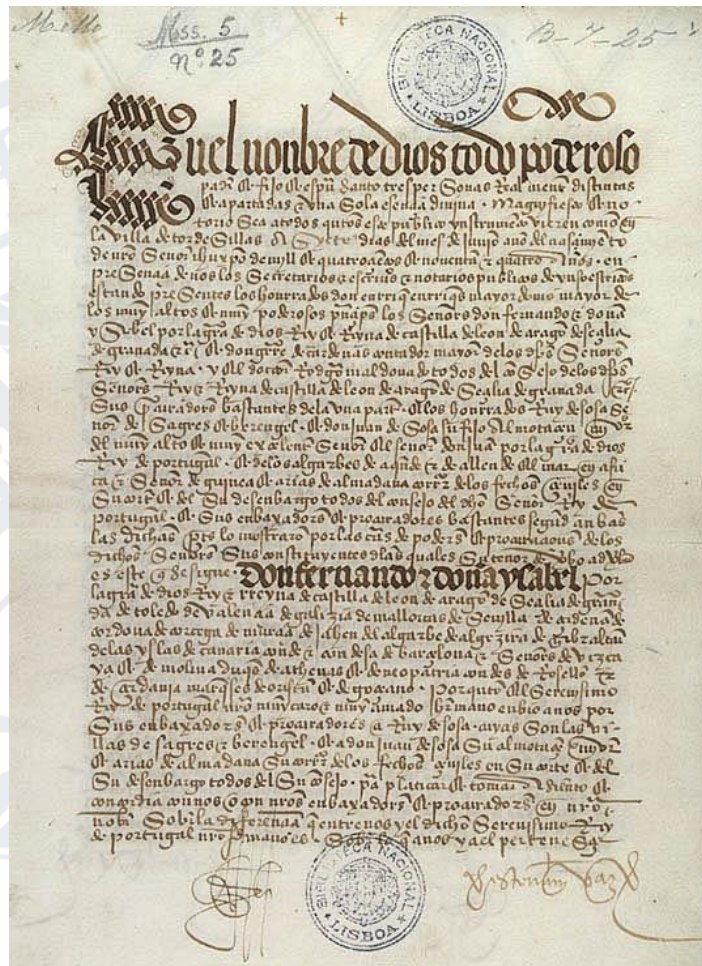

Рис. В.1. Договір 1494 року між Португалією і Іспанією про «поділ Світу»(Національна бібліотека в Лісабоні) [9]